

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра культурології

Дипломна робота

освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

На тему: **«Деструктивна діяльність Російської православної церкви у соціокультурному просторі незалежної України»**

Виконав:

Студент 4-го року навчання,

Спеціальності 034 Культурологія

Кметко Дмитро Львович

Науковий керівник: Демчук Р. В.,

професор, доктор культурології

Київ 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Кроки церкви на початку незалежності України.....	6
1.1. Роль РПЦ у розбудові Російської неоімперії та розколі українського православ'я.....	6
1.2. Політичні вибори України 2004 р. як приклад політизації релігії.....	10
1.3. Революція гідності. Церква як гармонійна частина громадянського суспільства.....	14
Розділ 2. РПЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації.....	17
2.1. РПЦ як «державна церква», що відіграє важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці РФ.....	17
2.2. Концепція «Русского мира» патріарха Кирила.....	21
2.3. Викривлення сприйняття українців крізь призму «русского мира» як «малоросів».....	25
2.4. Благословення вторгнення на територію України у 2014 р.....	28
2.5. Засудження етнофілетизму РПЦ на VIII православному Вселенському соборі 2016 р.....	31
2.6. Діяльність РПЦ проти визнання ПЦУ 2018 – 2019 рр.....	33
Розділ 3. Пропагандистська діяльність РПЦ у обґрунтуванні експансіоністської політики РФ в контексті повномасштабного вторгнення на територію України у 2022 р.....	37
3.1. Конфлікт і відносини УПЦ з РПЦ на тлі російської агресії.....	37
3.2. Прямий вплив наративів на фактичний акт насилля.....	39
3.3. Православні святині України під владою РПЦ. Архітектура.....	42
Висновки.....	46
Бібліографія.....	48

Вступ

Актуальність. Ми є частиною суспільства, яке постійно комунікує, взаємодіє, створює та руйнує. З ходом історичних змін, змінюються і цінності спільноти, ставлення до вже, начебто, відомих речей, бачення майбутнього, як кожного індивіда, так і спільноти загалом. Релігія – це система світогляду, яка формує цінності індивіда і спільноти, задає напрямок у розвитку та є важливим чинником ідентифікації. Релігія зачіпає трансцендентний простір людини, формує її уявлення про світ, а, відтак, вчить взаємодіяти та впливати на цей світ. Ці процеси я хочу дослідити у своїй роботі на прикладі діяльності Російської православної церкви, а саме її вплив на державні події України та на парадигму мислення українського суспільства.

РПЦ – це інституція тісно пов'язана з політикою Російської Федерації, яка деструктивно впливає на Україну від періоду проголошення її незалежності. Російська Церква, маючи у своєму повному підпорядкуванні УПЦ МП, що діє на території України, активно впроваджує ідеологію «русского мира». Будучи гегемонічною державою, вона обрала імперський шлях свого розвитку та всіляко намагається загарбати території колишнього СРСР. Як дієвий інструмент впливу на суспільство, немов би «устама Бога», РФ використовує Церкву, яка взяла на своє озброєння доктрину «русского мира» та впливає на свідомість людей, намагаючись зруйнувати національну ідентифікацію українців, як незалежної держави.

Спочатку, Церква використовувала політику «м'якої сили», що полягала у викривленні дійсності, запереченні незалежності України, підміни понять «братнього народу», якого треба «захистити» від «ворожого Заходу». Проте, пізніше політика Церкви не була такою обережною, і на основі повномасштабного вторгнення Росії в Україну, відкрито підтримувала агресію, всіляко сприяла загарбникам, надавала житло, їжу, освячувала їх та їхню зброю. У своїй роботі я проаналізував вплив РПЦ на Україну від 1991р. До уваги були взяті одні з найважливіших подій творення української нації: «Помаранчева» революція, Революція Гідності, російське вторгнення в Україну у 2014 році та

повномасштабне вторгнення у 2022 році. Окрім цього, ми заглибилися в концепцію «русского мира», розглянули її вплив на внутрішню політику держави та зовнішнє представлення і вагомість у світі. У цій роботі ми проаналізували сучасні тексти, оскільки ця тема є новою та актуальною сьогодні.

Дана тема є актуальною сьогодні, оскільки висвітлює інспіроване опором УПЦ МП міжцерковне протистояння, яке шкодить Україні, яка протистоїть агресії РФ та розколює суспільство неправдивими пропагандистськими «меседжами».

Об'єктом дослідження є діяльність Російської православної церкви.

Предметом дослідження є імперська політика Російської православної церкви та її вплив на українське суспільство.

Мета і завдання. Метою даної роботи є дослідити деструктивний вплив Російської православної церкви на Україну доби незалежності, шляхом впровадження доктрини «русского мира».

Поставлена мета передбачає такі **завдання**:

- Проаналізувати вплив РПЦ у перший період формування української державності.
- Розглянути роль РПЦ в зовнішній і внутрішній політиці РФ.
- Дослідити концепцію «русского мира» та репрезентацію українців як «малоросів» у річищі цієї ідеології.
- Висвітлити прямий вплив російських наративів РПЦ на обґрунтування вторгнення на територію України у 2014 та 2022 роках.

Методологія. Дослідження побудоване на міждисциплінарній інтеграції методів культурології, соціології та релігієзнавства. Провідними методами виступають аналітичний та науково-критичний. Метод теоретичного узагальнення застосовано для концептуалізації положень та підбиття підсумків дослідження.

Ступінь наукової розробки. Дана тема, хоч і охоплює, відносно, невеликий часовий період, вона вимагає доволі варіативних джерел. До уваги були взяті праці українських науковців, які, безпосередньо, були очевидцями подій, таких

як Олег Турій, Людмила Филипович, Василь Яблонський, Віталій Яремчук, Микола Гарда та ін. Також взято інформацію українських та російських ЗМІ, зокрема «BBC.NEWS Україна», «ТСН», «РИА Новости», «Россия 1», «ВЕСТИ.RU» та ін. для того, щоб дослідити, як транслювалися події крізь різну державну призму. Проаналізовано інформацію офіційних сайтів УПЦ МП та ПЦУ. І варто віддати належне закордонним науковцям та релігієзнавцям, які досліджували питання діяльності християнських конфесій на території України, таких як Гюстав Ле Бон, Данута Радзішевська-Щепаняк, Елізабет Кларк, Джеймс Шер та ін. чий праці і погляд ми також взяли до уваги. Тема нашої роботи зараз активно досліджується в науковому просторі, проте має ще багато аспектів, які вимагають подальшого дослідження задля широкого розуміння впливу Церкви на суспільство.

Новизна дослідження. Ця робота розкриває методи деструктивного впливу РПЦ на українське суспільство, охоплюючи всю добу незалежності України. Це дослідження висвітлює різноманітні методи політико-ідеологічного впливу, починаючи з 1991 року і до сьогодні. У цій роботі розкрито багато нових аспектів, які доступні для подальшого дослідження в контексті впливу Церкви на суспільство.

Структура роботи. Складається з вступу, трьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків та бібліографії.

РОЗДІЛ 1

КРОКИ ЦЕРКВИ НА ПОЧАТКУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

1.1. Роль РПЦ у розбудові Російської неоімперії та розколі українського православ'я.

Релігійний простір завжди впливає на формування політичного, культурного, соціального та економічного просторів у суспільстві. Релігія, впливаючи на духовну складову людини, задає напрямки у розвитку її індивідуальності та закладає фундаментальні цінності, що безпосередньо впливають на відчуття власної особистості, зв'язок із спільнотою у якій індивід перебуває чи як усвідомлює себе у світі загалом. Виходячи з цього варто зазначити, що релігія має значний вплив на формування держави. Релігія – це культурна інституція, яка взаємопов'язана з іншими аспектами культурного життя, тому зміни в одній його частині безперечно стимулюють зміни в інших. Соціолог та історик Гюстав Ле Бон вважає, що на формування політичних і соціальних інститутів суспільств мають прямий вплив релігійні ідеї [70].

Політика, також, має безпосередній вплив на релігію, оскільки та, розвиваючись в межах тієї чи іншої конкретної держави, мусить підпорядковуватися її законам і, відповідно, має можливість продовжувати свою діяльність лише у рамках цих законів. Розуміючи вплив релігії і політики один на одного та усвідомлюючи вагомість впливу цих інститутів на життя кожної людини та суспільства загалом, необхідно встановити здоровий підхід до їх взаємовідносин. Польська дослідниця Данута Радзішевська-Щепаняк вважає, що модель «автономії» є найкращою, оскільки передбачає незалежність цих інститутів та їх підпорядкованість інтересам особистості та суспільства. І підносячи цінність кожного індивіда, як найвищу, політика і релігія можуть переплітатися без насилля у своїй діяльності заради спільного суспільного блага. Дослідниця зазначає, що недопустимою є сакралізація політики та політизація релігії. Також, не варто атеїзувати політику, що передбачає усунення релігії з

усіх сфер життя, а також сприймати її як виключно приватну справу того чи іншого індивіда, що повністю виключає її з публічної сфери [71].

Релігійна політика держави передбачає як внутрішню так і зовнішню складові політики. У гібридній і повномасштабній війні Росії проти України та й інших площинах, зокрема культурній і ідеологічній, релігійний фактор є дуже значним. Після розпаду СРСР, розбудовуючи Російську Федерацію, влада обрала імперську модель політичної ідентичності, повертаючись до царської та більшовицької Росії. Ця модель політики опирається на триаду Уварова – самодержавство, православ'я, народність. Ця модель передбачає роль московського православ'я, як «державної релігії». Такий шлях розвитку взаємозв'язків між церквою і державою передбачає підпорядкування першої внутрішнім і зовнішнім політичним інтересам другої [65]. Окрім цього, слідування триаді Уварова транслює прагнення домінувати у світі православ'я, що вже є не лише релігійною, а й державною ціллю. Не маючи переваг з точки зору традицій і канонів «державна релігія» намагається отримати бажане насильницьким шляхом. Основою для такої цілі слугує концепція «Москва – третій Рим», що впливає на державні і церковні традиції РФ.

Щоб глибше розуміти політику Російської Федерації, її характер та вплив на Україну, варто розглянути її крізь призму неоімперії. Оскільки РФ ще від початку виникнення взяла курс розвитку, базуючись на ідеологічних засадах Радянського Союзу, та зараз намагається висвітлити образ свого імперського майбутнього, у цій частині я хочу розглянути сучасну Росію крізь призму цінностей СРСР, а саме неоімперії, що значною мірою формує вектор розвитку сучасної держави. Неоімперія є пов'язаною з поняттям неокolonіалізму, що передбачає прагнення метрополії утримати колишні колонії завдяки тиску у різних сферах. Розглядаючи Україну, як колишнього суб'єкта СРСР, Росія прагне «повернути» її до складу свого культурного, політичного, економічного та територіального простору використовуючи насильницькі шляхи. Для реалізації цієї цілі, РФ підкріпила її ідеєю «русского мира», про що йтиметься далі.

За роки правління Йосипа Сталіна СРСР сформувався як повноцінна неоімперія. Колективізація та індустріалізація стали військовим та економічним щитом для цієї форми держави. Згодом, знищуючи залишки індивідуальності в підкорених ще В. Леніним республіках, влада перейшла до експансії сусідніх територій. Після перемоги у Другій світовій війні, у залежність від держави-гегемона потрапила більша частина Східної та Центральної Європи. Окрім територіального збагачення, Сталін просував імперські традиції в культурному та ідеологічному сенсах. Він возвеличував пам'ять про Ініціал Суворова, Ініціал Кутузова, Ініціал Ушакова, Ініціал Нахімова та інших, називаючи на їхню честь вулиці та площі. Після «атеїстичних п'ятирічок», коли жодного, вільного від залежності держави, релігійного прояву не могло бути, Сталін відновив Російську православну церкву, яка, була повністю залежною від держави та інфільтрована членами спецслужб. Наступним кроком розвитку неоімперської ідеології можна вважати кінець 1960-х років, за керівництва Л. Брежнєва, який реалізовував різноманітні проекти задня підтримки імперського гранд-нарративу. Сюди можна віднести війну в Афганістані, підтримку диктаторських режимів у країнах «третього світу», космічні перегони з США, возвеличення міфу про перемогу у Другій світовій та інші. А виникнення понять «радянський народ» та «радянський спосіб життя» ще більше стерли будь-яку іншу ідентифікацію, окрім як усвідомлення себе частиною неоімперії [11].

Після розпаду Радянського Союзу та створення Російської Федерації, остання намагалася виплекати власний імперіалізм шляхом впливу у колишніх радянських республіках, розпалюючи воєнні конфлікти та проголошуючи невизнані державні утворення. До прикладу, Молдова (Придністровська Молдавська Республіка), Грузія (республіка Абхазія та Південна Осетія), конфлікт між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах, неодноразові спроби анексувати Крим (до прикладу заколот Юрія Мешкова чи конфлікт щодо острова Тузла). Також, російська влада працювала на ідеологічному фронті розвиваючи ідеї «русского мира» як доктрину, що обґрунтовує російський імперіалізм. Тут варто згадати радника Путіна Владислава Суркова, філософа

Олександра Дугіна та політтехнолога Петра Щедровицького. Існували, також, культуро-просвітницькі організації на кшталт «Російська община», які отримували фінансування від «Росспівробітництва» задля збільшення ідейного впливу закордоном.

Після розпаду СРСР та створення незалежної України виникли канонічні підстави (відповідно до правила 34 Св. Апостолів) для створення й незалежної Української православної церкви. Відповідно, митрополит Філарет подав звернення від архієрейського та Помісного соборів УПЦ до Московського патріарха з проханням надати автокефалію, тобто повну самостійність. Проте, на архієрейському соборі РПЦ у Москві 1992 року, було проголошено відмову та висунуто вимогу Філарету подати заяву про звільнення [26].

На початку травня 1992 року Синод РПЦ заочно засудив діяльність Філарета. У відповідь на це українське духовенство скликало конференцію 16 травня у Жовтневому палаці за участі близько 600 делегатів, які виступили на захист владики УПЦ. Тоді, порушуючи канонічні правила (6-е I, 19-е IV Вселенського собору та 16-е і 19-е Антіохійського) митрополит Никодим (Руснак) скликав архієрейський Собор 27 травня 1992 року на території Покровського монастиря. Цей Собор відбувся за участі 16 з 18 вищих ієрархів УПЦ (без відома її предстоятеля Філарета) і мав на меті зберегти УПЦ в складі РПЦ. Того ж дня було внесено зміни до Статуту, які були ухвалені у жовтні 1990 року та незаконно звільнено з посади предстоятеля митрополита Філарета (на його місце посів митрополит РПЦ Володимир (Сабодан). Хоч державна влада України та проукраїнська частина церкви не визнавала рішення Харківського собору і 15 червня 1992 року Верховна Рада офіційно проголосила, що подібні незаконні дії призвели до конфлікту в середовищі УПЦ. Проте реорганізована Собором церква, у висновку, залишилася під юрисдикцією Московського патріархату і як частина РПЦ визнавалася Вселенським православ'ям [1].

Як реакцію на своє антиканонічне усунення, Філарет ініціював створення Української православної церкви Київського патріархату у склад якої увійшла УАПЦ та частина УПЦ МП. Філарет фактично очолював цю церкву, хоч

спочатку на посаді заступника, а вже згодом був обраний третім патріархом УПЦ КП. Новостворену церкву на Всеукраїнському православному соборі у червні 1992 року очолив патріарх Мстислав (Скрипник), після його смерті у 1993 році владу перебрав патріарх Володимир (Романюк). Загадкова смерть останнього у 1995 році стала сильним ударом для церкви та знаменується в народі як «чорний вівторок» (день похорону патріарха). Офіційних результатів слідства смерті патріарха немає, бо справу швидко закрили, тож звинувачувати у скоєному УПЦ МП немає жодних підстав, хоч, як зазначав Романюк, останні місяці життя йому постійно погрожували невідомі. Яскравим прикладом невизнання Київського патріархату з боку УПЦ МП є похорон патріарха, на якому, бажаючи поховати тіло у Софійському соборі, люди наштовхнулися на опір з боку діючої влади та зазнали фізичного насилля з боку загонів спеціального призначення МВС України, внаслідок чого поховати на території собору тіло так і не вдалося. Тіло Володимира (Романюка) поховали поза стінами собору, біля Дзвіниці. Ці жахливі події свідчать про прямий зв'язок політики та релігії, спільні дії яких суперечать законам України, виступають проти волі суспільства та становлять загрозу національним інтересам України.

«Русский мир» є спільною ціллю РПЦ та російської державної влади, які використовують Московський патріархат як інструмент для утримання України в зоні власних впливів. Відповідно до Статуту про управління УПЦ, що був чинний до 27 травня 2022 року, ця церква юридично і організаційно входила до складу РПЦ. Користуючись великою кількістю прихожан та, відповідно, маючи значний вплив на українське суспільство МП втілює політичний проект реінтеграції України в Росію [24].

1.2. Політичні вибори України 2004 р. як приклад політизації релігії.

Де-юре, Україна дотримується принципу відокремлення держави і церкви згідно закону «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-ХІІ від 1991 року, що несе в собі, загалом, демократичну модель і відповідає нормам міжнародного права. Це передбачає взаємне невторчання інституцій у

компетенції один одного та формує простір рівності між усіма релігіями на рівні держави. Це свідчить про те, що будь-яка релігія, а у нашому випадку християнська Церква, не має права брати участі у політичних рухах, висувати кандидатів та брати участь у політичних кампаніях, агітуючи за того чи іншого кандидата [66].

Але де-факто, станом на 2004 рік Церкви в Україні виконували декоративно-обслуговуючі функції в системі розподілу суспільних ролей. Тобто влада надавала можливість висловитися Церкві стосовно політичної ситуації лише тоді, коли це грало їй на користь, зазначає церковний історик і проректор Українського католицького університету Олег Турій [33]. Політизацію релігії та маніпуляцію релігійним чинником в корисливих цілях можновладців на теренах України я хочу висвітлити на прикладі політичних виборів 2004 року, а саме зв'язки Віктора Януковича з УПЦ МП.

Турій пише, що державні вибори створюють хорошу можливість для Церков «нагадати» про себе всьому суспільству. До того ж, перспектива зміни влади передбачає і зміну становища кожної з Церков, тому «заслужити» прихильність того чи іншого кандидата може бути вигідним, але у разі програшу цього кандидата Церква може понести й негативні наслідки. Дослідник зазначає, що така логіка поведінки притаманна «традиційним» Церквам (тобто київській і московській юрисдикції православної церкви) які постійно борються за місце «біля влади» впродовж незалежності України. Обидві Церкви наголошують на служінні заради спільного блага, проте, що важливо, КП відстоює ідею «самостійної України», а МП ідею відродження «Святої Русі».

Зв'язки Януковича з УПЦ МП базуються на спільних ідеологічних цілях, що «спрямовані» до Росії та досвіді «практичної співпраці». Ще будучи на посаді прем'єр-міністра політик відбудував катедральний храм у Білгороді-Дністорвському, Свято-Успенську Лавру та, керуючи Донецькою областю сприяв фінансуванню спорудження 63 храмів МП (і жодного КП).

Архиєрей УПЦ МП митрополит Агафангел у своєму посланні закликав віддати свої голоси за «гідного кандидата у президенти – Віктора Федоровича

Януковича», бо «ця людина заслуговує на увагу Бога і людей» [23]. Свою підтримку проголошували й навколоцерковні громадські організації, наприклад «Єдине Отечество», які в період виборчої кампанії мітингували та влаштовували хресні ходи за перемогу Януковича над «силами зла» [13]. Хоч подібні організації діють без офіційного благословення Церкви, їхні дії яскраво відображають уявлення громади про зв'язок релігії та політики.

Після перемоги Віктора Ющенка у першому турі, той зустрівся з предстоятелем УПЦ МП митрополитом Володимиром, демонстративно заявляючи свою позицію щодо «рівності усіх конфесій», де архиєрей благословив його. Очевидно, що команда Януковича не схвалила подібну стратегічну помилку, і, безсумнівно, шляхом тиску на предстоятеля досягла бажаного. Вже наступного дня у мережі з'явилося відео з митрополитом, який запевняв, що лише в особі Януковича бачить «дійсно віруючу православну людину, гідну стати на чолі нашої держави» і лише його він благословляє на перемогу. Згодом на офіційному сайті Московського патріархату з'явилася інформація про те, що зустріч митрополита з Ющенком мала неофіційний характер, а благословили його «так, як усіх» [33]. Ще одним гучним прикладом релігійної агітації є слова митрополита Іларіона, який на зібранні Донецької єпархії назвав Віктора Федоровича «православним президентом», а Ющенка «слугою сатани». А предстоятель Свято-Успенського храму Євген Михайленко виголосив, що ті, хто віддадуть голоси за Ющенка будуть відлучені на два місяці від Святих Тайн, ті хто не прийдуть на вибори будуть змушені бити 10 поклонів, а тим хто проголосують за Януковича безкоштовно відслужать молебень [33]. Подібного роду маніпуляції чинять сильний тиск на віруючих, оскільки вони, звичайно, не хочуть «прогнівати Господа», прагнуть сповідувати релігійні обряди та бачать священнослужителя як «слугу Божого», що намагається якнайкраще сповідувати християнські цінності. Маніпуляції і тиск в духовному просторі людини є ганебним, незаконним та неканонічним.

Шляхом такої пропаганди Янукович і УПЦ МП намагалися нав'язати суспільству «образ ворога», до якого зараховували «розкольників»

(прихильників автокефалії), «уніятів» (греко-католиків), «сектантів» (протестантів) і т. д. та акцентували на своїй «правильності», підтримуючи тих «істинних християн», що підтримують «православного президента».

Викривлення дійсних результатів другого туру 21 листопада 2004 року змусили вийти десятки тисяч людей на Майдан у столиці та на вулиці інших міст країни. Церквам необхідно було реагувати на ці події та обирати, чи підтримувати авторитарний гегемонічний режим чи виступити на захисті громадянських прав. І вже 23 листопада в Києві було проголошено «Звернення керівників християнських Церков України з приводу результатів виборів Президента України», яке ініціював глава УПЦ КП Філарет і заручився підтримкою єрархів УГКЦ, РКЦ, ЦХВС, УХЄЦ та УЛЦ, які закликали «весь український народ відстоювати правду». 29 листопада було підписано наступний спільний документ «Відкритий лист до чинного Президента України Леоніда Кучми», де до представителів Церков доєднався й голова Всеукраїнського Союзу об'єднань євангельських християн-баптистів. Зокрема, варто згадати й «Заяву Народи представників християнських Церков України з приводу спроб використання Церкви у виборчій кампанії», що була оголошена 17 листопада 2004 року у якій спроби політичного маніпулювання Церквою були визнані «шкідливими і незаконними» [33].

Проте реакція УПЦ МП була протилежно інакшою. Агафангел Одеський, Йоаникій Луганський та Іларіон Донецький виступили на підтримку «законно обраного президента – Віктора Януковича», а пізніше висловили підтримку ідеї утворення «Південно-східної Автономної Республіки» та відокремлення її від України. Настоятель Києво-Печерської Лаври архієпископ Павло назвав людей на Майдані «обезумівшою толпою», а богослужіння там «свистопляскою». Він заявив, що «так звані Церкви», які присутні на Майдані, нічого не варті, хоч й далі продовжував надавати приміщення Лаври для організації хресних ходів на підтримку «православного президента» та розміщення озброєних загонів «Козацького війська Запорозького» [33]. Тож, для усіх громадян України, окрім, хіба що прихожан «проросійської церкви», був очевидний деструктивний

ідеологічний вплив на державну політику. Діяльність Московського патріархату навіть не приховувала своїх імперських намірів та несла пряму загрозу національній безпеці України.

1.3. Революція Гідності. Церква як гармонійна частина громадянського суспільства.

Наступною переломною зміною у політичному та суспільному контексті в Україні стала «Революція Гідності», у якій Церква не просто не залишалася осторонь, а з одного боку стала рупором суспільного волевиявлення, а з іншого бар'єром для подальшого розвитку країни. Однією з головних причин протестів стала авторитарна влада Віктора Януковича та його політичний курс спрямований на Росію, замість, вже законодавчо закріпленого, курсу на Європейський Союз.

Теолог і філософ Юрій Чорноморець пише, що «На Майдані гостро відчувалася потреба в релігійному факторі, оскільки націоналістичні гасла можуть бути неприємними для одних, ліберальні – для інших, а релігійні мотиви викликають найменше спротиву, оскільки йде звернення до трансцендентного» [21, с.59]. Церква підтримувала морально-психологічний стан людей, і це чи не найголовніша її роль на Майдані.

Щоб зрозуміти ставлення різних Церков до Революції Гідності, варто проглянути звернення їх ієрархів до української спільноти щодо цих подій. До прикладу, патріарх Кирило, голова РПЦ заявив, що Церква занепокоєна подіями в Києві та молиться за мир та припинення громадянської війни [50]. Тобто він засуджує непокору українців чинній владі, викривлюючи дійсність і називаючи події «громадянською війною». А от патріарх Київський і всієї України Філарет у листі до Варфоломія зазначає, що в Україні зараз відбувається «Революція Гідності», яка повстала проти диктатури влади і її ніяк не можна назвати «громадянською війною». Він виступає за мирне врегулювання подій та закликає до діалогу, пропонуючи себе як посередника [19]. Блаженіший Святослав, же, глава УГКЦ наголошує, що насилля не може бути способом будівництва

незалежної держави, тому закликає владу прислухатися до народу та не вдаватися до репресивних дій [25]. Звернення РЄПЦУ також засуджує насилля по відношенню до учасників мирних акцій та стає на бік підтримки народного волевиявлення [10].

Безперечно, роль усіх Церков та їхній рівень залученості у події Майдану варто враховувати, проте я б хотів зосередити увагу на православних Церквах України, щоб глибше дослідити їхню діяльність. Цитуючи політика Віктора Єленського, Вікторія Чубарко пише, що Церква могла б зіграти роль посередника у мирному діалозі протестувальників з чинною владою, проте останні демонстративно ігнорували звернення Церкви, її ієрархів та лідерів думок [35]. Оскільки головною метою на початку Революції була підтримка євроінтеграційного курсу, Церква, підтримуючи громадськість, також висловила своє бачення розвитку України щодо цього курсу. Тому 30 листопада 2013 року частина членів ВРЦіРО (куди входять УПЦ МП та УПЦ КП) опублікували «Звернення Церков і релігійних організацій до українського народу», де висловили свою підтримку у європейській інтеграції: «...майбутнє України природно обумовлене нашим історичним корінням – бути незалежною державою в колі вільних європейських народів» [28]. Проте документ не був підписаний усіма членами Ради, оскільки зі сторони Московського патріархату лунало багато критики та скептицизму стосовно євроінтеграції.

Релігієзнавець Олег Кисельов пише, що розглядати стратегію і діяльність різних Церков під час Революції Гідності буде доречно, відштовхуючись від їхнього ставлення до уряду та ставлення цього уряду, а саме режиму Януковича, до Церков. Відтак, однією з причин підтримки протестуючих з боку УПЦ КП були спроби Януковича заборонити цю церкву, зокрема ще в перший рік свого президентства. Філарет благословляв учасників протестів та участь духовенства у Майдані. Священники проводили духовні розмови, підтримували людей, здійснювали молебні, давали причастя та ін. Варто зазначити, що у разі «поразки» Майдану, діяльність цієї Церкви була б, щонайменше, значно обмеженою. А, оскільки, Янукович протягом всього президентства відкрито

підтримував УПЦ МП, то й ця Церква у відповідь сприяла його режиму, спільно притримуючись проросійської позиції [28]. Офіційно МП не благословляв своїх священників на участь у Майдані та, спочатку, намагався притримуватися нейтральної позиції засуджуючи насильство з боку двох сторін. Проте, все ж, можна виділити головні позиції Церкви, опираючись на висловлювання духовенства. До прикладу, намісник Києво-Печерської Лаври, Павло (Лебідь) проклинав Майдан та зневажав протестуючих. Або ж Андрій Ткачов, який закликав своїх прихожан не брати участь у протестах та вказував, що молитися, аби Господь наслав хвороби на протестувальників [28].

Підсумовуючи, варто сказати, що обидві православні Церкви притримувалися протилежних позицій щодо Революції Гідності. Одна Церква активно підтримувала Майдан та стала на захист національних інтересів суспільства, чим завоювала прихильність громадянського суспільства. УПЦ КП обрала націоналістичний дискурс та підтримувала суспільну позицію щодо повалення діючого державного режиму. Інша ж Церква асоціювалася в суспільстві з режимом Януковича та прагнула стати монополістом на релігійному ринку. УПЦ МП діяла, відображаючи позицію РПЦ, обравши імперський шлях російської ідеології, чим загрожувала автономності Церков в Україні та розколювала єдність українського суспільства.

Отже, обравши імперську модель політичної ідентичності, РФ використовує РПЦ задля розколу українського суспільства. Церква, протягом двох українських Революцій, пропагує проросійські «меседжі», які руйнують національну ідентичність та спонукають до залежності від Росії.

РОЗДІЛ 2

РПЦ НА ДОНБАСІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ.

1.4. РПЦ як «державна церква», що відіграє важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці РФ.

Образ «ідеального росіянина» з точки зору консервативних російських лідерів думок є невіддільним від православного християнства, тобто «традиційної» релігійної ідентичності. Тож, слідуючи цій позиції, державна влада Росії спільно з РПЦ впроваджує свою політику як у внутрішньому, так і у зовнішньому соціокультурному та ідеологічному просторі. Образ «істинної» релігії проросійські ЗМІ виносять на протиположність «сектам», «культам» та ін., що часто використовують згадуючи УГКЦ, УПЦ КП та утворену 15 грудня 2018 року ПЦУ, яка, буцімто, «відкололася від єдиної канонічної Православної церкви», маючи на увазі УПЦ МП. Така негативна конотація українських Церков та їхнє викривлене сприйняття дає розуміти, що РПЦ в російському суспільстві і поза його територіальними межами впливає та й, загалом, відіграє важливу роль у визначенні термінів для формування національної ідентичності та уявлення про те, що є центральним, а що периферійним.

Роль УПЦ МП, з її адміністративним і богословським підпорядкуванням РПЦ є вагомою силою з якою бореться Україна від початку незалежності і до сьогодні, відстоюючи свій географічний, історичний, політичний та культурний простір. Оскільки російська держава і її Церква взяли за «ціннісний проект» розширення своїх концепцій, а отже, і межі своєї ідентичності поза межі державних кордонів, українці змушені реагувати на антиєвропейську кампанію Російської Федерації та враховувати роль РПЦ як визначника російського загарбницько-національного духу.

У 2007 році на щорічній прес-конференції з питань безпеки Путін прокоментував своє бачення ролі РПЦ в майбутньому РФ: «Ці дві теми тісно пов'язані (Церква і ядерна зброя, вставка – Д.К). Традиційні конфесії і ядерний

щит – це ті складові, які зміцнюють російську державність і створюють необхідні передумови для забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави» [64, с.167]. Досліджуючи питання зв'язку РПЦ з ядерною зброєю, Дмитро Адамський пише, що цей процес розпочато ще в 1990-х роках патріархом Кирилом, який «систематично і відкрито підтримує зовнішньополітичні гамбіти Кремля, які пов'язані з ядерною зброєю» [64, с.184]. Тож, секулярність Росії – це міф «русского мира», оскільки тісна співпраця Церкви і збройних сил РФ на офіційному рівні почалася ще в 90-х роках. Про це зазначено на офіційному сайті Московського патріархату та інших джерелах [53; 61].

Для того, щоб дослідити діяльність РПЦ в контексті внутрішньої і зовнішньої політики РФ, варто зачепити й комерційні структури пов'язані з Церквою та їхню діяльність. Звичайно, у цій роботі я не можу зосередитися на цьому питанні та дослідити всі бізнеси, проте декілька я згадаю. Тенгіз Пхаладзе у своїй роботі присвятив чимало місця комерційним структурам, які пов'язані з РПЦ [68]. До прикладу, АТ «Міжнародне економічне співробітництво» - це група компаній, де 20% акцій володіє Московський Патріархат (раніше 40%). До 1999 року представником Патріархії в Раді директорів МЕС був Віктор (П'янков). Ці компанії займалися продажем нафти за кордон на пільгових умовах, і їхній оборот, наприклад, у 1997 році становив близько 2,7 млрд. доларів США. Або ж компанія «НІКА», яка була заснована 1992 року, входить до сфери відповідальності Відділу зовнішніх церковних зв'язків. Займаючись на початку перепродажем одягу та взуття, у 1994 році інвестувала 1 млрд. рублів у бізнес автозаправних станцій, де швидко потроїла свій капітал. А в 1996 році Церква заробила 2,5 млрд. рублів, отримавши дозвіл Урядової комісії на безмитне ввезення цигарок з метою продажу. Відділ зовнішніх церковних зв'язків МП ще з 1989 року очолював патріарх Кирило (Гундяєв), який, користуючись цією посадою, займався тютюновим бізнесом. Доктор історичних наук Сергій Бичков опублікував не малу кількість статей про бізнес Кирила, чого останній так і не зміг спростувати [68]. Цікаво, що в православній вірі куріння вважається гріхом,

оскільки шкодить людині, а дії представника РПЦ свідчать про його не сповідування тих цінностей, які він і його Церква пропагує.

Олександр Тяхта писав, що з другої половини 90-х років православ'я стало важливою частиною національної ідентичності росіян, зокрема бізнесової та політичної еліти [68]. Суспільство почало по іншому ставитися до Церкви та самоідентифікувати себе з нею. На такому етапі соціально-церковних відносин до влади прийшов Володимир Путін, який почав впроваджувати шлях відновлення впливу Кремля на посткомуністичний простір та усвідомлював, що релігійні інституції можуть стати дієвим інструментом у зовнішньополітичних цілях. «У нас більше немає трудових колективів, партійних осередків і організацій, які були за часів КПРС, немає вихователів і наставників. А це означає, що ніхто, окрім релігії, не може донести до людей загальнолюдські цінності» – каже Путін [56].

Одним із фундаментальних інструментів «м'якої сили» та важливим чинником зовнішньої політики РФ є «русский мир». Цю концепцію я розкрию у наступному розділі, проте, якщо коротко, то Московських Патріарх розглядає її вище за географічні кордони та позиціонує як Святу Русь. Якщо, все ж, розглядати її крізь географічний вимір, то, в першу чергу, це передбачає території Росії, України та Білорусі. Путін зазначив, що «...на цих територіях співпраця між Церквою і державою розширилася», підкреслюючи зовнішньополітичні досягнення [42]. Вітаючи патріарха Кирила з 3-річчям інтронізації, Путін підкреслив його зовнішньополітичні досягнення та сказав: «це, безумовно, один з важливих елементів нашої зовнішньої політики, в першу чергу, звичайно, я маю на увазі наші відносини з нашими найближчими сусідами на так званому радянському просторі. Це дуже важливо для людей, які там живуть. Важливо відчувати свій нерозривний зв'язок з Російською Православною Церквою, тобто з Росією» [43]. Вже й не дивно те, що Кирило з'являється у передвиборчому штабі Путіна, незважаючи на те, що Статут РПЦ забороняє священнослужителям займатися політичною діяльністю [49].

Для того, щоб вкотре підкреслити значний вплив РПЦ у розповсюдженні зовнішньо-політичної ідеології РФ, варто згадати ВРНС. Цей Собор є одним із провідних форумів сучасної Росії, засновники якого є вищі ієрархи РПЦ, а головою – Патріарх Московський. 21 липня 2005 року ВРНС отримав спеціальний консультативний статус в ООН, а також створив Представництво в ООН [69].

Концепція ролі Києва та його митрополичої кафедри, як витоків Росії та РПЦ активно розвивається в соціокультурному просторі РФ [65]. Тож, втрата України та автокефалія її Православної Церкви нанесе значний удар по матеріальній, канонічній та моральній могутності. За даними Росстату у 2018 році релігійних організацій РПЦ у Росії було 18 550, а враховуючи й парафії за кордоном, загалом – 38 649 [54]. На території України парафій УПЦ МП налічувало понад 12 000, а в Білорусі – 1 231 [55]. Тобто, втративши парафії в Україні, РПЦ може втратити статус найбільшої православної церкви у світі. А для того, щоб не залишалось сумнівів того, що УПЦ МП є частиною РПЦ, згадаю слова Путіна на зустрічі з ієрархами УПЦ МП 6 жовтня 2004 року, який назвав УПЦ МП Російською Православною Церквою в Україні, що повністю руйнує «автономний» статус цієї Церкви [68].

З вищезазначеного можна дійти висновку, що РПЦ має тісні зв'язки з державною владою та реалізовує спільні проекти. Церква є вагомим і дієвим інструментом для впровадження політики «м'якої сили», використовуючи ідеологію «русского мира». Спільна діяльність цих інституцій визначає рамки сприйняття індивідуальності російського громадянина та впроваджує свої ідеологічні ідеї, міцно вкоренившись в зовнішньополітичному просторі.

2.2. Концепція «Русского мира» патріарха Кирила

Як я зазначав уже вище у своїй роботі, внутрішньо і зовнішньополітична ідеологія «русского мира» передбачає вплив російської культури, мови і православного християнства. Як патріарх Кирило, так і Путін негативно оцінюють розпад СРСР. Перший, прирівняв її до падіння «історичної Росії», а

другий назвав цю подію найбільшою геополітичною трагедією ХХ століття [52]. Після розпаду Радянського Союзу та ліквідації КПРС, «державна церква» чи не єдина не зазнала трансформацій, за рахунок чого зберегла впливи на теренах колишньої «історичної Росії». Саме тому РПЦ виконувала роль формування нової імперської ідеології, яка спрямована на відновлення і укріплення «єдиної країни». Таким чином, замість комуністичних гасел, тепер лунають нові, такі ж за сенсом, про «русский мир», «православну цивілізацію» та «єдиний простір Святої Русі». Проте, змістовне наповнення та цінності цих гасел незмінні, оскільки, як і за часів СРСР протистоять всьому світові «ворожих» країн та плекають мрію-утопію своєї «ідеальної країни». Такий міф базується виключно на ненависті до «ворога» (Європи, Америки, згодом НАТО і т. д.) і возвеличенні ідеалу РФ, що й пропагує «русский мир».

У листопаді 2010 року на IV Асамблеї «Русского мира» в Москві, патріарх Кирило визначив ідеологію як «російську цивілізацію» і сказав: «Пробудження цивілізаційної свідомості в межах історичної Русі зараз є одним з найважливіших завдань. Перш за все, це стосується тих країн, які безпосередньо підносять історію свого народу до Русі, тобто Білорусі, Росії та України» [68]. Він, також, заявив, що «простір пастирської відповідальності Руської Церкви включає в себе не тільки окремі країни історичної Русі, а й спільноти людей, які пов'язують свою ідентичність з російською цивілізаційною традицією, але проживають за межами її канонічної території і за межами канонічної території інших Помісних Церков». Такі тези Кирила мають схожий політичний дискурс колишніх колоніальних імперій, що апелюють до спільної історичної пам'яті. Тобто Україна, як і інші країни, що входять в межі «русского мира» є лише джерелом людських, матеріальних і геополітичних ресурсів для Росії.

Варто, також, звернути увагу на доволі велику кількість візитів Патріарха РПЦ до України, що є планом впровадження цієї ідеології. Митрополит Одеський Агафангел прокоментував перший візит Кирила: «Патріарх приїжджає для того, щоб засвідчити, що Українська Православна Церква є невід'ємною частиною Російської Православної Церкви, що вона є канонічною територією

Російської Православної Церкви. Він приїжджає сюди не як гість, а як господар, як глава всієї Російської Православної Церкви» [51]. А дорогу, якою проїжджав Патріарх було прикрашено гаслами «Україна зустрічає свого Патріарха». Такі дії намагаються засвідчити те, що фактичне керівництво УПЦ МП знаходиться не в Києві, а в Москві.

Митрополит Іларіон (Алфєєв) теж прокоментував «успішну» політику Путіна: «З Вашого боку Ви багато робите для того, щоб відцентрові сили на пострадянському просторі змінилися доцентровими силами, щоб вага Росії збільшувалася і консолідувалася. Звичайно, ми розуміємо, що чим сильнішою буде Росія, тим привабливішою вона буде для своїх сусідів, і особливо радіємо будь-яким успіхам у зближенні Росії з країнами ближнього зарубіжжя» [58].

Незважаючи на більш розгорнуту діяльність впровадження ідеології «русского мира» з 2009 року (коли Кирило офіційно очолив РПЦ), розробка цієї доктрини почалася ще з 1993 року. Платформою для цього став «Всесвітній російський народний собор», який об'єднав релігійних, наукових, культурних, державних та інших представників російської спільноти. Доктор теології Сергій Шумило у своїй статті пише, що роль ВРНС значно зросла у 2001 році, коли його з'їзд відкрив Путін [36]. За словами дослідника, у цей період в організації починають брати активну участь керівництво РФ, ФСБ, МВС РФ, голова ДДФЗ РФ та лідери партій. Тож іще до того як стати московським патріархом, Кирило залучав різних прихильників російської неоімперії та «месіанізму». У 2005 – 2007 роках на базі ВРНС було розроблено програму «Русская Доктрина», серед офіційних завдань якої була експансія РФ у «ближньому зарубіжжі», Захоплення Криму, Донбасу та всієї України. Тож війна РФ проти України ідеологічно обґрунтовувалась цією «доктриною», яка у 2007 році була прийнята за основу ідеології ВРНС. Саме ця «доктрина» слугувала платформою для розповсюдження термінів «русского мира», «духовные скрепы» та «единое историческое пространство» серед російського суспільства [36]. З періоду 2009 року гасла «русский мир» та «единая Святая Русь» починають системно використовуватися РПЦ, спецслужбами та владними структурами РФ.

Цікавим є те, як зазначає Сергій Шумило, що термін «русский мир» впроваджений за зразком «ісламського світу». Ісламістська ідея політичної «єдності мусульман усього світу» незалежно від расових чи національних ознак «зادля протистояння Заходу» сильно перегукується з уявленням про «русский мир», що свідчить про створення останньої шляхом плагіату і робить її схожою, радше, до ісламу аніж християнства. Ісламісти возвеличують першу ісламську державу як «священну ідеальну країну» та проголошують своєю метою відродження єдиного Ісламського Халіфату, повернення до духовно-моральних та політичних ідеалів [36]. Тобто, ідеал священного Халіфату російські ідеологи замінили «Святою Руссю», стверджує дослідник.

25 вересня 2022 року Московський Патріарх виголосив вчення про «відкуплювальну жертву» російських військових, які у разі загибелі «змиють усі гріхи, які здійснили», буцімто, жертвуючи собою. Кирило маніпулює та перекручує євангельські цитати та прирівнює мобілізацію на загарбницьку війну і вбивства цивільних із добровільною жертвою Ісуса Христа заради спасіння людства. На проповіді він сказав: «Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого (Ів. 3:16). Віддав на що? На смерть! ... Жертвність є найвеличнішим проявом найкращих людських якостей. Церква усвідомлює, що якщо хтось, керуючись відчуттям обов'язку, необхідністю виконати присягу, залишається вірним своєму покликанню і помирає при виконанні військового обов'язку, то він, без сумніву, звершує діяння, рівносильне жертві. І тому віримо, що ця жертва змиває всі гріхи, які людина скоїла.» (переклад наш – Д.К.) [36].

Згідно православного віровчення гріхи можна змити лише шляхом покаяння (сповіді) та, опісля цього, причастям. Смерть військового під час насильницької війни не спроможна очистити його від гріхів, але Кирило закликає до «жертвоприношення», таким чином, нібито дає свою індульгенцію. Викривлюючи євангельські тези та маніпулюючи людьми на духовному рівні, Московський Патріарх закликає російське суспільство до впровадження ідеї «русского мира».

Православний богослов та професор Галлахер Брендон висловлюється стосовно «русского мира» так: «Ця ідеологія є формою етнорасового релігійного фундаменталізму, з апеляцією до крові, землі, віри, нації, народу, мови та царя/вождя. Як і попередні етноцентризми, він демонізує всіх, хто йому протистоїть. А водночас у логіці ідеології «русского мира» Захід є великим супротивником, таким собі «верховним демоном». Ідеологія «русского мира» – це новий нацизм, нацистська ідеологія XXI століття» [36]. На думку Галлахера ця ідеологія має багато спільного з німецьким нацизмом і італійським фашизмом. Такий погляд поділяють близько 1500 християнських теологів світу, які засуджують доктрину «русского мира» як нехристиянську, підтверджуючи цю позицію підписанням спільної Декларації про вчення щодо «русского мира» [8]. Виходячи з вищесказаного, можна вважати ідею «русского мира» єрессю патріарха Кирила Гундяєва.

Оскільки зв'язок між РПЦ та УПЦ МП є беззаперечним, обидві структури виступають інформаційно-ідеологічними ретрансляторами ідеї «русского мира». У їхньому просторі звучать такі тези, як «Росія – оплот православ'я», «Росія – переможниця у Великій Вітчизняній війні», а з 2014 року і «Крим – споконвіку російська земля». Отож, ця доктрина є потужним засобом культурно-політичної пропаганди, що схвалює незаконну анексію територій суверенної держави. Пропаганда цих ідей спрямовувала всі сили для того, щоб змінювати масову свідомість українців згідно імперській стратегії РФ. Використовуючи православ'я, Росія готувала плацдарм для гібридної війни у 2014 та повномасштабного вторгнення у 2022 році. Головною метою російської політики проти України є знищення національної ідентифікації українців та асиміляція в соціокультурний простір «русского мира». Знищення українських міст, окупація АР Крим, Луганської та Донецької областей, вбивства мирного населення, нищення матеріальної культурної спадщини та багато інших незаконних насильницьких дій є свідченням ідеології «русского мира» у дії. Алла Киридон у своїй роботі ідентифікує «русский мир» як «ідеологію війни, що представляє агресію як миротворчість, агресора як жертву, а жертву як агресора» [24, с.66,67].

Ця ідеологія використовує духовно-моральну місію Росії, як виправдання насиллю, чим повністю заперечує українську історію та державу. Ця ідеологія на пряму загрожує українській державності та, потенційно, тим суверенним країнам, які РФ розглядає в межах єдиного простору ідеології.

2.3. Викривлення сприйняття українців крізь призму «русского мира» як «малоросів»

Як слушно зауважує Олександр Рубльов у своїй праці, російський імперський наратив розглядає українців як відгалуження «великорусского» народу, діяльність якого спрямована проти Росії [24 с.57]. Згодом з'явилися, і існують до сьогодні, тези про негативний вплив «Заходу» (США, Європи чи НАТО) на українців та їхню спільну діяльність проти «православного народу», «Святой Руси». Існування України, російські ідеологи, вбачають наслідком історичної випадковості, яку треба усунути. Тож, за їхньою логікою, необхідно деконструювати, а згодом знищити головні засади існування української нації: мову, історію, історичну пам'ять та всю культуру. Посягання на національну ідентичність суверенної держави є одним із основних чинників соціокультурної та політичної діяльності Росії щодо України. Автори роботи «Війна на гуманітарному та внутрішньо-політичному фронтах» зазначають, що заперечення української національної ідентифікації стало певним трендом навколо політичного дискурсу [29]. Однією з найрадикальніших форм несприйняття, є заперечення онтологічного статусу як такого і сприйняття країни як «політичного проекту», що створений «ворогами» (поляками, австрійцями, німцями). Прикладом такого ставлення є публікації у російських ЗМІ: «Украинство как болезнь», «Украина – это не государство, это болезнь русского мира», «“Украина” – не Россия, “Украина” – это болезнь», «“Украинская” болезнь русской нации» [60]. Або ж теза «“Украинство” как психологическое явление» [41]. яка свідчить про екстремістські дії проти українського народу, та викривлення його державності і сприйняття як «хворобливого явища».

На сесії клубу «Валдай» 2013 року Володимир Путін сказав, що «ми (українці і росіяни) один народ», а Україна – «частина нашого великого “русского мира”» [47], чим заперечив існування самостійної історії і культури нашої держави. Ще радикальніше російський лідер висловився на зустрічі з Дж. Бушем під час засідання Ради Росія-НАТО 2008 року: «Ти ж розумієш, Джордж, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!» (переклад наш – Д.К.) [48]. Такі дії мають на меті змінити ціннісно-ментальні установки ідентичності українців на внутрішньому та зовнішньому політичному просторі, використовуючи інструмент «русского мира». Павло Коновальчук стверджує, що українці є об’єктом пропаганди РФ, оскільки їх намагаються розглядати як «малоросів» та замінюють назву «Україна» такими, як – «Новоросія», «Малоросія», «Слобожанщина», «Донбасс», «південні й західні руські землі» та ін. [16]. А замість використання поняття «український народ», російські пропагандисти використовують евфемізми на кшталт «народи, що живуть на теренах сучасної України», «наші брати», «єдиний (з Росією) слов’янський народ» і т. д. [37 с.251].

Хоч діяльність РПЦ у просуванні цього нарративу вже розкрита та згадана у розділах вище, я б хотів нагадати її ставлення до будь-яких проявів української ідентичності. Окрім того, що патріарх Кирило та інші представники «державної церкви» Росії неодноразово наголошували на тому, що українці розділені у розумінні власної історії та є «історичною помилкою», вони засуджували діяльності УПЦ КП, УГКЦ та всіляко перешкоджали їхньому функціонуванню намагаючись розколоти з середини українське суспільство. Деструктивно впливаючи на діяльність українських Церков, прихильники російського імперіалізму сподівалися здійснити розкол в межах самого православ’я та посадити «зерно ворожнечі» між українцями. Власне, ідеологічний вплив Російської Федерації слугував плацдармом для анексії Криму у 2014 році, окупації Донецька і Луганська та повномасштабного вторгнення у 2022 році. Відтак, остаточне завершення війни і звільнення від впливу Росії можливе не

лише за умов звільнення територій, а зміни російської політики стосовно України.

Негативне сприйняття українського народу з боку російського суспільства виникло одразу після розпаду СРСР та створення незалежних держав. Проте, спочатку використовувався образ «братнього народу», якого треба «рятувати», «допомагати» та наставляти на «шлях істинний». А вже з 2014 року, після подій Революції Гідності, почав активно пропагуватися образ «ворога», оскільки Росія побачила український народ сильним та спроможним протистояти Кремлю та відчула загрозу своєму впливу на пострадянському просторі. Згідно даних опитувань (у 2016 році) «Левада-центру», у список ворожих країн для громадян Росії є США (72%), Україна (48%) [57]. За словами Павленко І. А. та Семененко В. О. формування зовнішнього ворога є ефективним методом консолідації суспільства. Завдяки явному «зовнішньому ворогу» створюється, чи не єдина, можливість об'єднання людей, які не пов'язані міцними ціннісними категоріями, інтересами, не мають демократії, громадянських свобод та іншого. Окрім того, це дозволяє легітимізувати владу державному лідеру та, одночасно з цим, зняти з себе відповідальність за економічні, соціальні та інші глобальні проблеми в державі. Буцімто, «у всіх проблемах винен “зовнішній ворог”» [29]. Техніка створення образу «ворога» полягає у позбавленні його людського образу і навішуванні, до прикладу «фашизму». Оскільки «ворог» завжди передбачає за собою якусь загрозу, пропагандистська компанія РФ створила образ зв'язку України і США та звинуватила першу у «зрадництві». Відтоді, всі негативні емоції та думки стосовно США були перенесені на українську площину та мали на меті заперечити державність нашої країни. А опозиційні образи «благородних героїв» (росіян) та «збоченців» (українців) лише підкріплювали цю ідею.

І на останок, вважаю доцільним провести короткий аналіз богослужбових книг Московського Патріархату, зміст яких свідчить про пряме невизнання української ідентичності, представляє українців як «малоросів» та презентує «русский мир» в дії. В'ячеслав Яремчук у своїй праці пише, що у створених УПЦ МП текстах відбувається підміна сенсів на користь геополітичним амбіціям Росії

та використання таких моделей як «українська меншовартість» [37]. Цікавим, також, є спостереження, що під час богослужіння в День пам'яті князя Володимира, «Росія» згадується понад 40 разів, «Русь» - 8, «Київ» - 4, а «Україна» – 1. До того ж, священнослужитель вдався до трактування князя Володимира, як «Російського царя» [6;7].

2.4. Благословення вторгнення на територію України у 2014 р.

Перший явний безпосередній прояв насильницької концепції «русского мира» у період незалежної України відбувся у 2014 році. У лютому цього року відбулося протиправне вторгнення російських військ на територію Кримського півострова та одностороннє незаконне включення його до складу Російської Федерації. А в квітні вони вторглися на Донбас, а саме частину Луганської та Донецької областей, та проголосили «державний суверенітет» «ЛНР» і «ДНР». Ця війна отримала назву «гібридної», оскільки Росія офіційно не визнавала факту свого вторгнення, а до 24 лютого 2022 року, з українського боку, війна позиціонувалася як неоголошена.

Однією з складових частин російської збройної агресії було проведення нею антиукраїнських заходів на захоплених територіях, де підлягало маніпулюванню право українців на захист своєї держави та підмінялося «братовбивством». У цьому контексті варто згадати деструктивні для української державності дії РПЦ, які звинувачували українські християнські конфесії у сприянні «каральній операції» на Донбасі. До прикладу, дезінформаційний вплив можна простежити у викривленні звернення Патріарха Філарета щодо об'єднання українців заради протистояння зовнішній агресії. Центральні російські ЗМІ («Вести.RU» [45]) подали слова Філарета як заклик «релігійного лідера націоналістів» до «вбивства жителів Донбасу». РПЦ була причетною до створення міфу сакралізації збройного протистояння та зводила події до тез «захисту канонічного православ'я» та «священної війни». Такий вплив Церкви слугував легітимізуючим фактором для Росії, сприяв легітимації

керівництва «ЛНР» та «ДНР» та наповнював події релігійним контекстом задля маніпуляції суспільством.

Як зазначає у своїй роботі Яремчук [38], книга К. Фролова «Сакральные смыслы Новороссии. Церковные и цивилизационные расколы в Новороссии, на Подкарпатской Руси и Украине» та фільми диякона РПЦ Шульженка «Мифы и были украинства» і «Голгофа Новороссии» стали дієвим інструментом у пропагандистській церковно-релігійній діяльності РПЦ. Головна ідея книги Фролова актуалізувалася на неспроможності «проекту Україна», «православного російського вибору святого князя Володимира» та возвеличення росіян проти «пронацистської хунти». Презентація цієї книги відбулася не лише в містах РФ, а й у «ДНР» та була схвально оцінена науковою спільнотою Росії, як зазначає Яремчук. Але фільми Шульженка набули ще більшого розголосу та ідейно базувалися на тому, що збройна боротьба в Новоросії була протистоянням «Неба і Пекла» та висвітлювала, буцімто, цивілізаційну протидію православних «зовнішній антихристиянській загрози», «ліквідації антиправославної єресі» та подібне.

У цій ситуації варто враховувати й роль УПЦ МП у поширенні ідеологічних концепцій РПЦ на українців. Згідно аналізу аналітиків ця Церква є «впливовим каналом російської пропаганди в українському суспільстві» та прихильником інтересів РФ [2, с.368]. Відстоювали позиції кремлівської пропаганди й різні громадські об'єднання, як «Союз православных братств Украины», «Русь Триединая», «Народный Собор», «Единое Отечество» та ін., що своїми діями спотворювали реальний перебіг подій та трактували їх згідно ідеології «русского мира». Окрім цього, варто зазначити, що УПЦ МП була, чи не єдиною організацією, легалізованою в анексованому Криму та на території, так званих, «ЛНР» та «ДНР». Тобто тут йде мова про релігійну монополію, що отримує повну підтримку від російської влади та діє на її користь.

Чудовим прикладом деструктивного впливу УПЦ МП є, організований ними, Всеукраїнський православний форум «За мир в Україні». Цей форум відбувався у листопаді 2014 року в Києві та транслювався на багатьох релігійних

ЗМІ Росії. Для початку слід звернути увагу на назву форуму, яка яскраво відображає продуманий стиль російської пропагандистської політики. Замість того, щоб говорити про конкретні події, причини подій та інші чинники, вони апелюють до загальних і абстрактних позицій «ми за мир», «ми проти війни» та інше. На цей форум було запрошено виключно проросійських осіб з України, Росії, Молдови і Білорусі. Метою Всеукраїнського форуму був пошук шляхів встановлення миру в Україні, проте виступи учасників свідчили про мислення виключно в межах доктрини «русского мира». Серед висловлених думок звучало те, що «Росія знаходиться де-факто у стані війни за своє виживання» та йде на зустріч українцям, які, ніби то, прагнуть зближення з РФ [44]. Така інформаційна пропаганда та викривлення подій мали на меті дезорієнтувати українців та виховати ще більше агресії і неприйняття всього українського серед російського суспільства.

Поширюючи антиукраїнські настрої в анексованому Криму та, так званих, «ЛНР» і «ДНР», священнослужителі УПЦ МП освячували прапори «ополченців», очолювали хресні ходи, благословляли «православних росіян», святили їхню техніку для наступу та ін. Такі дії свідчать про відверте заохочення та підтримку щодо участі у загарбницькій війні Росії проти України [38;62;59]. «За Русь!», «С нами Бог!» та інші подібні гасла лунали з боку московського православ'я у підтримку сепаратистського руху [38]. А створення незаконних збройних формувань («Русская Православная Армия», «Православный Донбасс», «Православный Восход») за підтримки РПЦ мали на меті втілювати концепцію «русского мира» [38]. З боку сепаратистів звучали слова: «Російська церква благословила нас на ту війну, яку ми ведемо. Це війна за “русский мир”, війна за Новоросію, це війна за свободу від фашизму...»[40]. Згодом, паламар Києво-Печерської лаври визнав, що він та четверо інших були зараховані Московським Патріархатом в загін ФСБ у Слов'янську [67]. У 2018 році цю інформацію підтвердив Ігор Гіркін (Стрелков), який ще додав, що його охорона «складалася виключно з синів отців-сповідників, монахів і священників-целібатів» [67]. Це вкотре підтверджує прямий вплив РПЦ (в тому числі й УПЦ

МП) на загарбницьку війну РФ проти суверенної держави та свідчить про тісний зв'язок з політичною владою та державними структурами.

Проте, окрім деструктивного впливу російських церков, варто зазначити, що у 2014 році Україна також зміцнила свою ідентифікацію з релігією. Позитивні відносини між проукраїнськими церквами і державою стали більш кооперативними, сприяли виникненню капеланства, збільшенню присутності Церков в публічній сфері та проводили спільну діяльність у просуванні євроінтеграційної політики. Зв'язок між церквою та державою зміцнів та набув характеру конструктивної та більш автономної взаємодії обох інституцій, що, згодом, стало хорошою основою для отримання автокефалії, яка є важливим фактором у війні з Росією.

2.5. Засудження етнофілетизму РПЦ на VIII православному Вселенському соборі 2016 р.

16 червня 2016 року на о. Крит у Богословській академії повинен був розпочатися VIII Всеправославний Собор, очолений Константинополем [24]. Вселенський Патріарх Варфоломій, очоливши Собор після довгої презви, мав надію утвердити себе «першим серед рівних» та прагнув організувати місце дискусії та соборності Вселенського православ'я. Проте, початок Собору було перенесено через деструктивні дії РПЦ та інших Церков. Москва намагалася щоразу затвердити свій статус Православ'я, та виголосити що вони «законні спадкоємці Візантії» [24]. Ці дії спонукали до зриву Собору та поглибили суперечки за домінування у православ'ї. Враховуючи це, кому підпорядковуватиметься українська Церква, було важливим питанням, як для Константинополя і Москви, так і для України.

На думку оглядачів, Москва мала страх щодо прояву підтримки, з боку Варфоломія, Церкві України під час Собору [4]. Ці переживання могло підсилити те, що Верховна Рада України, незадовго до Собору надіслала звернення до Вселенського патріарха з проханням надати автокефалію (це рішення підтримали 245 членів парламенту). Проте, Євстратій Зоря зазначає, що серед

офіційних питань Великого Собору, тем стосовно України, не передбачено, оскільки та не мала на той час автокефалії, а тому не була учасницею Собору.

У висновку, Собор все ж відбувся, не зібравши усіх 14 церков, що належать до диптиха. РПЦ, Болгарська, Антіохійська та Грузинська церкви проігнорували Собор, що є показником розбіжності пріоритетів та цінностей між цими та іншими Церквами. Цей жест ще раз підкреслює протистояння між обома «лідерами» вселенського православ'я та їхнім баченням майбутнього – Варфоломієм та Кирилом. Ті церкви, що відмовились брати участь, звернулися до Вселенського Патріарха переконуючи перенести Собор. Патріарх Кирило сказав: «РПЦ завжди поділяла думку, що голосом будь-якої помісної церкви не можна нехтувати. Відсутність згоди Антіохійської церкви на скликання Собору означає, що загальноцерковного консенсусу ми не досягли».⁶¹ Очевидно, що для РПЦ було важливо вирішити питання представлені на розгляд Собору, на користь своїх цілей. А саме питання диптиха, автокефалії та церковних діаспор.

Варто зазначити й те, що інші церкви, які проігнорували Критський Собор, окрім того що мали свої власні розбіжності та інтереси, тією чи іншою мірою, були пов'язані з Москвою та її інтересами. Болгарський Патріарх Неофіт за недовгий термін свого служіння п'ять разів зустрічався з Кирилом та завжди висловлювався на його підтримку у «боротьбі» з Варфоломієм. А в 2015 році Неофіт надіслав Петру Порошенку звернення, у якому захищав інтереси Росії щодо українського православ'я [30]. Стосовно Антіохійського патріархату варто згадати його тісний зв'язок з режимом Башара Асада, що й контролює патріархію, та РПЦ. Цікавими є слова, які зазначає Тетяна Деркач: «Росія, Грузія, Сербія, Албанія, Чехія, Словаччина, Польща, Болгарія і Румунія — це класичний церковний аналог Ради економічної взаємодопомоги. Хоч би яким давнім було їхнє походження, воно не заретушує на цих церквах очевидного відбитка комуністичного минулого — періоду церковної фрустрації і деградації» [30]. Тетяна вказує, що багато церков просякнуті «радянщиною», що, безперечно, впливає на їхню консервативну та загарбницьку політику.

21 червня 2016 року на Всеpravославному Соборі РПЦ була звинувачена в єресі етнофілетизму, що оголосив кіпрський архієпископ Хризостом II [73]. Він сказав, що «Конфлікт усередині православ'я, спричинений етнофілетизмом, на мою думку, є найпершим поясненням того, чому так багато часу довелося витратити на підготовку Собору. Етнофілетизм — причина того, що питання автокефалії та диптиха не залишились у соборному порядку денному, і водночас того, чому ми потребуємо канонічної резолюції щодо питання діаспор» [30].

«Гібридна» війна розпочата Росією на території України неодноразово засвідчувала про широкий спектр використання засобів впливу, зокрема релігійно-церковного інструменту. Релігія є потужним засобом впливу на державу та «маси», що нав'язує своє бачення реальності та репрезентує цінності країни, яка розпочала цю загарбницьку війну. Саме «руками» УПЦ МП, РПЦ намагалася дискредитувати автокефальний напрям розвитку України та впроваджувати «русский мир».

2.6. Діяльність РПЦ проти визнання ПЦУ 2018 – 2019 рр.

15 грудня 2018 року об'єднавчо-установчий Собор проголосив створення Православної Церкви України. Цей статус помісності Церкви пов'язаний з автокефалією та свідчить про, фактично, незалежність, самостійність церкви і є ще одним гарантом незалежності України. А у січні 2019 року ПЦУ отримала Синоїдальний Томос, що вже остаточно підтвердило канонічність Церкви та її автокефалію [24]. Варто розуміти, що події цього періоду є унікальними та переломними в історії не лише України, яка намагалася здобути незалежну церкву з 1980-х років, а й для світового християнства. До цієї Церкви, під порядкуванням Константинополя, ввійшли УПЦ КП, УАПЦ та два архиєрея УПЦ МП.

Відтак, УПЦ МП (тобто, фактично РПЦ) втратила статус «єдиної канонічної Церкви в Україні», бо втратила канонічність взагалі. Яскраво підкреслив це митрополит Нігерійський Олександр у своєму зверненні [72] до митрополита УПЦ МП Агафангела, де звертався не як до «Одеського єпископа»

(статус яким можна володіти у канонічній Церкві), а до того «який перебуває в Одесі». Після створення єдиної ПЦУ, єпископи РПЦ вважаються тими, хто «перебуває в Україні», але не є «українськими» [3]. Як вже закономірно стилю політики Російської церкви, вона проголосила Томос, наданий Україні, «несправжнім» і висвітлила таким, що перетворює ПЦУ у митрополію Константинопольського патріархату. Передчуваючи рішення Собору щодо автокефалії України, ще 15 жовтня 2018 року Синод РПЦ оголосив про розрив євхаристійного спілкування з Константинополем [34]. Це рішення передбачає неможливість спільного служіння та участі у таїнствах як священників, так і парафіян цих Церков. Проте, у відповідь на ці різкі дії, Вселенський Патріарх заявив, що є непохитним у рішенні щодо автокефалії.

Яскраво висвітлює протест проросійської церкви проти ПЦУ, випадок на Черкащині у селі Бужанка. Парафіяни УПЦ МП на загальних зборах прийняли рішення про перехід до ПЦУ, проте їх викликали до відділку поліції щоб дати свідчення через заяву ієрея МП Василя Яводчака. Священнослужитель звинувачував свою, вже колишню, громаду у незаконних діях. Хоч його протест не приніс бажаного йому результату, це добре показує злість, неприйняття та імперські наративи російських церков [22].

Ці реакції та заяви свідчать про тиск з боку РПЦ (і УПЦ МП), що лунав не лише від очільників цієї церкви, а й від інших прихильників ідеології «русского мира». Зокрема, рух «Антимайдан» позиціонує надання Томосу ПЦУ як суто-політично-економічне рішення Константинополя отримати вплив над Україною та, загалом, підтримує президента Путіна в захисті «братів» від «Західного ворога».⁷ Висловлювання у групі «Антимайдан» зневажливо висвітлювали події 2018-2019 років в Україні. Серед постів були карикатури у стилі Charlie Hebdo, де очільник ПЦУ, замість Томосу тримав у руках фалос. «Антимайдан» розглядав автокефалію як крок до перемоги Петра Порошенка на президентських виборах, ніби то, за підтримки Епіфанія (очільника ПЦУ). Цей рух заявляв про міжнародне невизнання Епіфанія і заявляв про впровадження насильницьких дій щодо священників, які відмовлялися від вступу до Православної церкви

України.⁷ Тобто, своїми діями, вони всіляко намагалися заперечити канонічність Української Церкви, висміяти її та розколоти українське суспільство у питанні національної та релігійної та конфесійної ідентифікації. Свідченням про те, що подібні погляди деструктивно впливають на суспільну думку українців і бачення майбутнього України, є соціологічне дослідження Центру Разумкова проведене в листопаді 2016 року. Згідно результатам опитування, 44,3% православних українців підтримали створення Єдиної Помісної Православної Церкви, 25% - висловилися проти, а 30,7% не визначилися. Варто зазначити, що за дослідженням цього ж Центру у 2007 році, ідею автокефалії підтримали 20,7%, а у 2003 році – 17,4% [24]. Ці результати свідчать про плідну роботу проукраїнських Церков щодо консолідації українського суспільства, його ідентифікації, як незалежної держави, та нейтралізації політико-ідеологічного впливу Росії на Україну. Необхідно розуміти, який складний шлях пройшла ідея створення ПЦУ та її реалізація, оскільки станом на початок 2018 року, під юрисдикцією УПЦ МП на території України було 12 675 організацій, тобто 65,2% православних спільнот України. І ці організації домінували на релігійній площині майже на своїй території країни, окрім Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей [24].

Отже, у цьому розділі я висвітлив пропагандистську діяльність РПЦ, як «державної церкви», що впроваджує ідеологію «русского мира» шляхом «м'якого впливу», який передбачає возвеличення всього російського та дискредитацію всього українського. РПЦ та РФ загалом, використовуючи різні інструменти, намагається знищити та викривити всю історію України та висвітлити українців як «малоросів». Цей політико-ідеологічний інструмент створив підґрунтя для введення російських військ на територію України у 2014 році «задля захисту істинно православних» та відстоювання їхнього «бажання возз'єднатися з ідеальною Росією». РПЦ відверто підтримувала анексію українських територій, освячувала військових для вбивств та насильницької окупації, освячувала військову техніку і бойові прапори. Російська Церква

викривлювала дійсність та всіляким чином деструктивно впливала на українське суспільство, розколюючи православ'я.

Отже, РПЦ – це «державна церква» Росії, яка відіграє важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці держави. Впроваджуючи свою політику, Церква пропагує ідеологію «русского мира», яка інтерпретує українців як «малоросів», нищить національну ідентичність та всіляко дискримінує діяльність проукраїнських Церков.

РОЗДІЛ 3

ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РПЦ У ОБҐРУНТУВАННІ ЕКСПАНСІОНІСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РФ В КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ У 2022 Р.

3.1. Конфлікт і відносини УПЦ з РПЦ на тлі російської агресії

Від дня проведення Собору, на якому проголосили створення ПЦУ, в УПЦ МП розпочалися негативні, для них, зміни. Московський Патріархат зневажав та не визнавав ПЦУ, називаючи її «ворогами, на чолі з греками», тобто на чолі з Варфоломієм [18]. УПЦ МП, фактично, втративши канонічність, почала активно висміювати та заперечувати дії та рішення Собору, а також діяльність Патріарха Варфоломія. Проте ця тенденція дещо змінилася 24 лютого 2022 року, коли Росія почала повномасштабну війну з Україною. Із 53 єпископів МП, близько половини, висловилися негативно щодо війни у першій її період. Один з таких є Агафангел Одеський, що особливо незвично, оскільки саме він називав Майдан «концентрацією сил пекла» [18]. Російська православна Церква з першого дня всіляко висловлювала підтримку повномасштабного вторгнення. Наприклад, знаковим було те, що патріарх Кирило публічно подарував ікону очільнику Росгвардії, на що той подякував і пообіцяв завоювати Україну. Незважаючи на це деякі єпископи УПЦ МП відмовилися поминати Кирила та не підтримали його позицію. Вони звернулися до митрополита Онуфрія із проханням вийти з Московського патріархату [14].

Варто зазначити, що після Об'єднавчого собору 2018 року, не всі священнослужителі УПЦ МП засудили ПЦУ. Деякі, з першої Церкви перейшли до Церкви визнаної Константинополем. В січні 2019 року до ПЦУ перейшли 152 парафії, а в лютому вже 243. Ця реакція та дії були першим показником внутрішніх суперечок УПЦ МП та її «різношерстості», а події 2022 року дали ще один поштовх до цього. Так в березні 2022 року зафіксували 54 переходи, а вже в травні – 229 [9]. Наслідком такої тенденції був Собор УПЦ МП 27 травня, на

якому було вирішено, що настоятель цієї церкви вже не є членом Синоду РПЦ. Таким чином, Церква, з одного боку, намагалася розірвати зв'язки з Росією, проте, з іншого боку, так офіційно і не засудила діяльність Кирила та Росії загалом. УПЦ МП й надалі асоціювалася з світовим православ'ям через РПЦ. До того ж, рішення цього Собору так і не оприлюднили на ресурсах УПЦ МП, що схиляє до думок, нібито ця Церква намагається «балансувати» між українським і російським простором та висвітлює її дуальність.

Релігієзнавець Дмитро Горевой каже, що «Кремль використовує УПЦ МП як інструмент “м'якої сили”. Звичайно, ми не можемо сказати, що всі 90% її священників є колаборантами, відкритих агентів серед них небагато, але інші теж працюють у тому річищі, що підважує національну ідентичність українців. Вони проповідують певний космополітизм що ставить під сумнів національну ідентичність, за символи й історичну спадщину» [9]. Наприклад священник МП Геннадій Шкіль відверто підтримує загарбницьку війну та транслюється на проросійських роликах ВТВ-Плюс. [9]. Але прикладом на протипагу попередньому буде ситуація, у якій священник МП у Херсоні поховав бійця тероборони, через що потім був переслідуваний окупаційною владою [9]. Такі історії ще раз засвідчують про гібридність позицій та діяльності УПЦ МП. Для розширення бачення дій цієї Церкви я хочу навести ще кілька прикладів різної поведінки її священників. Зазначу лише, що не маю на меті «обілити» діяльність УПЦ МП та заявити, що вона впевнено стала на «шлях відходу від Кремля», але, також, не хочу звинувачувати усіх, без виключення, священнослужителів у пропагандистській діяльності РПЦ. Варто лише врахувати, що попри розбіжні позиції Церкви, офіційно саме вона була легітимною на окупованих територіях України та продовжувала свою діяльність. Так митрополит Єлисей (Іванов) брав участь у різних подіях на окупованих територіях та підтримував російських військових. Після деокупації Харківщини Єлисей зник, проте згодом вже «засвітився» у Росії, а УПЦ МП ніяк офіційно даний інцидент не прокоментувала. На протипагу його позиції діяв митрополит Пантелеймон

(Поворознюк), який був помічений під час прямої трансляції в Росії, де оголосили анексію України з боку Росії, незаконною [9].

У повідомленні Державної служби України з етнополітики та свободи совісті йдеться про те, що УПЦ так і не розірвала канонічний зв'язок з РПЦ. В експертизі відомства зазначено, що, хоч УПЦ й володіє певною самостійністю, вона все ще залежить від РПЦ. Підпорядковуючись і не маючи можливості утворити автокефалію, УПЦ МП, фактично, загнало себе в «глухий кут». Зрештою, і підтримка РФ є неоднозначна, бо її армія за час повномасштабної війни зруйнувала близько 50 храмів УПЦ МП та вбила кілька священнослужителів [34].

Отець Андрій Пінчук, священник УПЦ МП, вважає, що його церква, все ж таки, почала рух за зближення відносин з Константинополем, та розриву з Російською Федерацією, після рішення травневого Собору. Не зважаючи на «ватні» парафії, як зазначає отець, Церква змінюється. Андрій Пінчук є ініціатором звернення щодо притягнення патріарха Кирила до церковного трибуналу. І, як би не хотілося вірити у швидкі зміни УПЦ МП, варто розуміти, що під цим зверненням підписалося лише 400 священників з загальних, близько, 11 000. І немає жодного підпису єпископа, що значно знижує рівень вагомості цього документа [9].

Тож, коротко кажучи, УПЦ МП, попри неодноразові спроби, все ще не може позбутися ідеології «руського мира». Багато служителів досі є впливовим інструментом Кремля, не залежно від того чи вони відкрито підтримують агресію Росії чи займають «нейтральну позицію».

3.2. Прямий вплив наративів на фактичний акт насилля

Про інформаційний ідеологічний вплив наративів Кремля, якими користується УПЦ МП (тобто РПЦ) я вже неодноразово зазначав у розділах вище. Але тут підсумую це ще одним яскравим прикладом впровадження доктрини «руського мира» українському суспільству. Народний депутат Дмитро Тимчук на своїй сторінці у Facebook виклав повідомлення про те, що УПЦ МП

маніпулює вірянами, змінюючи тексти молитов [63]. На зворотному боці ікони Святогірської Божої Матері, яку видавали на хресній ході у Донецьку, було змінено текст молитви. У новому тексті з'явилася згадка про якусь «Землю Руську», що трансліює меседж «русского мира».

Але у цьому підрозділі я хочу зосередитися на більш прямих і агресивних діях УПЦ МП на підтримку окупантів та висвітлити випадки сприяння окупаційній владі. Першим прикладом є Віктор Талько, який давав коментарі на пропагандистських ЗМІ та казав, що росіянам варто було напасти ще у 2014 році. Архієпископ Євстратій (Зоря) повідомляє, що митрополит Онуфрій підтримував Талька та навіть здійснив візит до його парафії у Бородянці [15]. Віктор Талько у своєму інтерв'ю казав: «Чи підтримує вам народ України? Я скажу вам так: в 2014 році вас би з квітами зустрічали. Янукович підвів всіх нас, коли втік в Росію. А за ці вісім років ми бачимо, як тут виховали людей. Ми, люди віруючі, самі чули, як солдати української армії вітають один одного “Хайль Гітлер”. Це нормально?» (переклад наш – Д.К.) [39]. Роман Ганаба розповідає, що він, у складі 5 волонтерів, 19 березня 2022 року вирушив з села Бабинці до Бородянки та був затриманий російськими військовими, які утримували їх на території церкви, помісником якої є Талько. Священнослужитель зустрів їх і, за словами очевидця, поведився впевнено і спокійно. На території церкви були розміщені «Гради», а самі військові часто зустрічалися там для «нарад» з Віктором Талько. Цих волонтерів утримували на території церкви кілька днів, влаштувавши на голих дошках [39]. Ще одним прикладом є митрополит УПЦ МП Лука, який на своєму каналі писав: «Вже всім давно зрозуміло, що Україна знаходиться під повним зовнішнім управлінням. Америка воює з Росією руками громадян України. НАТО не потрібно ризикувати своїми солдатами і зброєю. Все, що їм потрібно – це керувати тими людьми, які керують нашою країною. Але не тільки війна є сферою інтересів Америки на підконтрольній їй території. Їм потрібні наші землі, природні ресурси, а також обмежена кількість рабів, котрі працювали б на них». (переклад наш – Д.К.) [39]. В березні 2022 року Лука відповідав за гуманітарну колону (Запоріжжя-Бердянськ), де тоді й працювала журналістка

Вікторія Рощина. За її словами, митрополит вказав на неї, після чого Вікторія опинилася в полоні російських військових. У неї забрали всі особисті речі, а на запитання «Коли мене відпустять?» відповідали «Когда Киев возьмем. ...Лука в колоне главный и он от тебя отказался» [39].

Або ж, підпорядкований Луці, Архимандрит Іоан Прокопенко 30 вересня 2022 року взяв участь в оголошенні Путіним незаконної анексії РФ Запорізької, Херсонської, Донецької і Луганської областей та благословив цей форум [39]. Чи от, наприклад, справа СБУ, що викрила митрополита УПЦ МП на Вінничині, який розпалював ворожнечу та возвеличував дії РФ. Експертиза зрештою підтвердила незаконність дій священнослужителя та виявила у його будинку пропагандистсько-інформаційні матеріали [27].

За розпалювання релігійної ворожнечі, також, в Ужгороді затримали священника УПЦ МП. Він на богослужіннях відкрито засуджував «фальшивий» Томос та ПЦУ. СБУ відкрили на нього кримінальне провадження [31]. Яскравим прикладом використання Росією своєї Церкви є слова протоієрея Федора (Шумських), який на час свого висловлювання був в США. Він сказав, що священники УПЦ МП не лише підтримували війну, а, навіть, захоплювалися нею. Федор також зазначає, що в Росії посадять за ґрати, якщо людина, тим паче священник, висловлює «правду» і засуджує дії РФ. Він каже, що лише зараз, перебуваючи в іншій країні може вільно говорити про подібні речі [46].

Ще одним прикладом агресивної та проросійської поведінки Церкви МП, є ситуація в Хмельницькому, де у одній з церков на запитання військовослужбовця Артура Ананьєва «Скільки ще людей має загинути, щоб ви перестали ходити в Московський Патріархат?», представники церкви побили його, зламавши ніс та нанісши травму голови [32].

Таких ситуацій, на жаль, ще чимало, проте я вважаю, що вищезазначені є достатнім для того, щоб зрозуміти, що діяльність УПЦ МП досі є тісно пов'язана з Росією та активно вчиняє насилля щодо українських громадян та ПЦУ. Такі дії прямо впливають на війну Росії з Україною, де агресор взяв курс на історичне і фізичне знищення українців. Росія цілеспрямовано нищить об'єкти культурної

спадщини України. «Станом на 18 липня 2022 року, окупанти знищили 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, 147 культових споруд, 136 матеріальних об'єктів християнських громад, 46 меморіальних пам'ятників, 33 музеї та заповідники, 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів, а також 40 бібліотек» [24]. Така тенденція охоплює фактично всю територію України, що свідчить про цілеспрямовані атаки російських військових з ціллю руйнації усіх можливих підтверджень існування України як незалежної самостійної держави.

Цілеспрямована діяльність з боку УПЦ МП (РПЦ) прагне дискредитувати усвідомлення ідентичності українцем, та робить все для того, щоб загострити питання міжрелігійних протиріч в Україні. Російська церква критикує та висміює діяльність усіх найбільших конфесій в Україні. А це ПЦУ, УГКЦ які підтримують національні та євроінтеграційні напрямки розвитку держави, допомагають армії та просувають незалежну Українську Церкву на міжнародній платформі. РПЦ часто виголошує заяви, щодо утисків парафіян МП, та, одночасно, протидіє переходу цих парафіян до інших конфесій. Церква використовує як «м'яку», так і відкрито грубу силу, намагаючись деструктивно вплинути на українців та налаштувати їх на «зближення з Росією», з «істинно православними».

3.3. Православні святині України під владою РПЦ. Архітектура

Розуміючи, як міцно вкоренилася УПЦ МП в соціокультурний простір України, варто, також, розуміти, як це відбилося на фізичному просторі. Московський Патріархат, до недавнього часу, володів значною кількістю церков та монастирів в Україні, змінюючи їх архітектурно та наповнюючи сенсами «русского мира». На платформі історично-важливих будівель Церква впроваджувала і поширювала українофобську ідею «визволення братського народу» та «Руської Землі». Проте, після законних дій державних органів, стосовно виселення Церкви, у зв'язку з закінченням договору оренди будівлі, земельної ділянки чи інших причин, суспільство стикнулося з незаконним опором священнослужителів та прихильників церкви УПЦ МП.

Найяскравішим і найгучнішим прикладом є конфлікт навколо Києво-Печерської лаври наприкінці 2022 року – на початку 2023 року. Проте, історію Лаври слід розглядати ще з 1592 року, коли вона отримала статус ставропігії, що означало, відтепер, пряме підпорядкування патріарху, а не митрополиту Київському. Але у 1686 році Московський патріарх, фактично, анексував Київську митрополію, а згодом і підпорядкував Лавру [17]. Вже за Радянських часів, влада, напрочуд, дозволила проводити богослужіння в Лаврі і 1988 року відбулося святкування тисячоліття від Хрещення Русі. Того ж року влада УРСР передала РПЦ частину монастиря, а саме Дальні печери та кілька корпусів. Очевидно, що «антирелігійні» настрої СРСР не змінилися, тому Церква лише виконувала необхідну для влади функцію. Доктор богослов'я і мистецтвознавства Дмитро Степовик пише, що: «1992 року тодішнє політичне керівництво України пустило цілий поїзд московських попів до Києва, багато з них були на службі РФ і вони рейдерськими методами захопили Лавру, Покровський жіночий монастир і Флорівський жіночий монастир на Подолі, багато церков.» [20]. У 2000 році РПЦ передала УПЦ МП у безкоштовне користування Успенський собор, що вже свідчило про тісний зв'язок цих Церков. Це рішення викликало протести, через що Л. Кучма вирішив Успенський собор, все ж, залишити за УПЦ МП, а УПЦ КП віддав Свято-Михайлівський Золотоверхий (нібито дійшовши «компромісу»). Вже за правління Януковича, і як відомо, палкого прихильника МП, Церкві було надано у користування 79 споруд Лаври на незазначений термін користування. Революція Гідності і події навколо неї, вкотре підняли питання Києво-Печерської лаври та церкви яка у ній знаходиться, проте українська влада не спромоглася прийняти чіткого рішення [17].

Це питання було ще раз підняте 2022 року. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну, державна влада прийняла рішення провести обшук єпархій УПЦ МП, щоб перевірити їх на наявність зв'язку і поширення ідей «руського мира». А відповідно до рішення РНБО «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні», у Лаврі повинні були перевірити дотримання

умов щодо користування майном. Ревізія, за результатами огляду, виявила самочинні новобудови на території Лаври та винесла такі порушення з боку УПЦ МП: «Нецільове використання об'єкту державної власності; самовільна перебудова і добудова території Заповідника; неналежне утримання пам'ятки архітектури; порушення щодо передачі майна третім особам» [17]. Відповідно до вищезазначених правопорушень і закінчення договору оренди монастиря, 29 березня 2023 року представники УПЦ МП повинні залишити територію комплексу. Проте, Церква подала до позов до суду і заявила, що відмовляється покидати територію. Настоятель Лаври Павло (Лебідь) звернувся до президента Зеленського і пообіцяв за такі дії «кару Господа». А 30 березня, коли, згідно договору, УПЦ МП на території монастиря вже не повинно було б бути, віряни Московського патріархату протестували і вигнали комісію, яка прибула на місце державної власності [17].

Незаконно опиратися діям української влади, УПЦ МП намагалася у багатьох напрямках. Один з таких є «Пророцтво Іони Одеського, що коли закриють Києво-Печерську лавру, в Києві буде великий потоп» (переклад наш – Д.К.) [5]. Ця теза звучала в багатьох відео на ТікТок та несла головний «меседж» того, що МП не можна виселяти з Лаври, бо це призведе до природного лиха. Зрештою, цей конфлікт завершився на користь української держави, УПЦ МП покинули монастир, а стосовно митрополита Павла було введено індивідуальні обмеження. Проте, не варто забувати, що за довгий час свого перебування у Києво-Печерській лаврі, російська Церква негативно впливала на національний розвиток України. Зокрема, це стосується книжок та іншої літератури, яку продавали на території монастиря. З, близько, 200 книг в інтернет-магазині, лише 20 – українською мовою (і то, переважно малюнки для дітей) [5]. Як на сайті, так і крамниці при в'їзді у монастир, продається література надрукована в Росії чи Білорусі. Українських витань немає зовсім. А щоб остаточно пересвідчитися в пропагандистських цілях цієї літератури, процитую уривок з дитячої книги: «Ми можемо пишатися своєю величною державою, де засяяло багато таких славних полководців, як Александр Невський, Дмитро Донський, Александр Суворов,

Федір Ушаков та інші. І незалежно від того, кононізовані вони чи ні, імена їхні святі для кожної російської людини, люблячої свою Батьківщину та пишаючись своєю славною історією» (переклад наш – Д.К.) [12]. Тож, література на «общепонятном языке» чудово лягала у рамки колонізаційної політики Російської Федерації та її церкви.

Отже, ідеологія «русского мира» стала міцним плацдармом для повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Попри намагання УПЦ МП, їй так і не вдалося розірвати зв'язки з РПЦ, тому вона, перебуваючи у повній залежності від Росії, всіляко сприяла діям окупантів та виправдовувала загарбницьку війну.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження відповідно до заявленої мети і поставлених завдань, автором було:

- Проаналізовано вплив РПЦ у перший період формування української незалежності. РФ ще від початку свого виникнення взяла курс розвитку, наслідуючи ідеологію Радянського Союзу та сповідуючи неоімперські цінності. Проаналізували деструктивні дії РПЦ як дієвий інструмент Росії. Зокрема, було взято до уваги президентські вибори 2004 року, під час яких було яскраво висвітлено політизацію релігії, а саме зв'язок УПЦ МП з Віктором Януковичем. Було проаналізовано спільну незаконну діяльність політики та церкви. Також, було взято до уваги події Революції Гідності, під час яких було яскраво помітно різницю між проукраїнськими церквами, що підтримали суспільне волевиявлення, та проросійською церквою, що засуджувала дії суспільства та наполягала на об'єднанні з Росією. На основі цього, можна зробити висновок, що ще від початку створення незалежних держав, Росія намагалася зруйнувати українську національну ідентифікацію.
- Розглянуто роль РПЦ в зовнішній і внутрішній політиці РФ. Держава і церква впроваджують свою політику в соціокультурному та ідеологічному просторі як своєї держави, так і поза її межами. Розглянули, що «істинною» релігією проросійські ЗМІ представляють РПЦ, а на противагу їй виносять «секти» маючи на увазі УГКЦ, УПЦ КП, а згодом і ПЦУ, яка «відкололася від єдиної канонічної Православної церкви». Розглянули також, те, який вплив має очільник Російської Церкви на ієрархів інших Церков закордоном. Намагаючись «донести до людей загальнолюдські цінності», РПЦ створила ВРНС, який отримав представництво в ООН.
- Досліджено концепцію «русского мира» та викривлення українців як «малоросів» згідно цієї ідеології. Ця концепція передбачає внутрішній і зовнішньополітичний вплив російської культури, мови і православного

християнства. Дослідили, що цінності «руського мира» полягають у постійному протистоянні від «ворожих» країн та плекають мрію-утопію своєї «ідеальної країни». Було досліджено, що у цьому контексті, ідеологія розглядає українців як відгалуження «великорусського» народу, якого спочатку «треба було рятувати», а потім «захищатися» від нього. «Русский мир» возвеличує «історичну Русь», яку прагне відновити і, перш за все, бачить у цьому складі Росію, Україну і Білорусь. Тож, можна зробити висновок, що «русский мир» слугує для Росії певним виправданням у зазіханні на суверенні держави, спільноти яких вона принижує та негативно впливає на національну свідомість.

- Висвітлено прямий вплив російських наративів РПЦ на фактичний акт насилля, зокрема вторгнення на територію України у 2014 та 2022 роках. Після анексії Криму та окупації Донецької та Луганської областей Росією, УПЦ МП була єдиною офіційною Церквою, що діяла на цих територіях. У роботі висвітлили відкриту діяльність священнослужителів, які допомагали окупантам, благословляли їх та підтримували війну. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, священники УПЦ МП та РПЦ у своїх промовах підтримували вторгнення, закликали ставати в лави російської армії та святили їхню зброю. Висвітлили пропагандистську діяльність російських церков, які плідно працюють заради руйнування не лише української свідомості, а й сприяють фізичному винищенню українців, зокрема мирного населення.

Тож, варто зазначити, що дослідження проблематики, яку взято за основу цієї роботи, розкриває ще багато аспектів для майбутніх досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авсеєва Т. Архієрейський Собор УПЦ в Харкові. *Цей день в історії*. 2018. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0527T/> (дата звернення: 23.04.2023)
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2015. 684 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/POSLANNYA-2015_giper_new-4af35.pdf (дата звернення: 10.05.2023).
3. Бей І. Українське православ'я 2019 – підсумки року. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2020. URL: https://risu.ua/ukrajinske-pravoslav-ya-2019-pidsumki-roku_n101957 (дата звернення: 13.05.2023)
4. Всеправославний Собор почався без РПЦ. *BBC NEWS Україна*. 2016. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/06/160619_orthodox_council_rl (дата звернення: 15.05.2023).
5. Гарасим А. Фейки, міфотворчість, потоп. Світ очима вірянина УПЦ МП. *TEXTY.org.ua*. 2023. URL: <https://texty.org.ua/articles/109458/fejky-mifotvorchist-potop-svit-ochyma-viryannya-upc-mp/> (дата звернення: 18.05.2023).
6. Гарда М. Код сепаратизму в богослужбових текстах УПЦ: форми, формули, статистика. *Релігія в Україні*. 2015. № 1. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/28628-kod-separatizmu-v-bogosluzhbovix-tekstax-upc-formi-formuli-statistika.html> (дата звернення: 13.05.2023).
7. Гарда М. Код сепаратизму в богослужбових текстах УПЦ: форми, формули, статистика. *Релігія в Україні*. 2015. № 2. URL: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/28629-kod-separatizmu-v-bogosluzhbovix-tekstax-upc-formi-formulistatistika-chastina-ii.html> (дата звернення: 13.05.2023).
8. Декларація про вчення про «русский мир». *Πολυμερώς και πολυτρόπως. Πολυμερώς και πολυτρόπως*. URL:

- https://www.polymerwsvolos.org/2022/03/14/декларация_про_вчення/ (дата звернення: 15.05.2023).
9. Дроздова Є., Гарасим А. Православний зсув. Що відбувається у церковному житті країни під час війни. *TEXTY.org.ua*. 2019. URL: <https://texty.org.ua/articles/107994/pravoslavnyj-zsuv-sho-vidbuvayetsya-u-cerkovnomu-zhytti-krayiny-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 14.05.2023)
 10. Звернення Ради Євангельських Протестантських Церков України до українського народу з приводу останніх суспільних подій. *РЄПЦУ*. 2013. URL: <https://repcu.org/2013/12/02/zvernennia-rady-ievanhelskykh-prot/> (дата звернення: 06.05.2023).
 11. Імперська хвороба Росії. *Ukrainer*. 2022. URL: <https://ukrainer.net/imperska-khvoroba-rosii/> (дата звернення: 23.04.2023)
 12. Імперський треш. Монастирі УПЦ МП активно продають монархічну літературу, Україні там місця немає. *TEXTY.org.ua*. 2018. URL: https://texty.org.ua/articles/86272/Imperskyj_tresh_Monastyri_UPC_MP_aktivno_prodayut-86272/ (дата звернення: 18.05.2023).
 13. Каландирець П. Партія регіонів та “Єдине отечество” в Одесі погрожують позовами та акціями непокори... *Радіо Свобода*. 2005. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/929186.html> (дата звернення: 03.05.2023).
 14. Касіян В. Священники УПЦ МП закликали Онуфрія вийти з РПЦ. *LB.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/03/02/507647_svyashchenniki_upts_mp_zaklikali_onufriya.html (дата звернення: 13.05.2023)
 15. Керівництво УПЦ МП покриває священика-колаборанта з Бородянки, - ЗМІ. Релігійно-інформаційна служба України. 2022. URL: https://risu.ua/kerivnictvo-upc-mp-pokrivaye-svyashchenika-kolaboranta-z-borodyanki---zmi_n130984 (дата звернення: 17.05.2023).
 16. Коновальчук П. І. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України.

- Стратегічна панорама*. 2018. № 2. 31-36 с. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/80/82> (дата звернення: 12.05.2023).
17. Конфлікт навколо Києво-Печерської лаври: історія питання. Чому виселяють представників УПЦ МП і що далі буде зі святинею. *Chas News*, 2023. URL: <https://chas.news/current/konflikt-navkolo-kievo-pecherskoi-lavri-istoriya-pitannya> (дата звернення: 17.05.2023).
18. Кошкіна С. Кирило Говорун: «Єдиний шлях для УПЦ МП - приєднатися до ПЦУ. Питання лише в тому, яким чином - “вроздріб” чи “гуртом”». *LB.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/03/30/511613_kirilo_govorun_iediniy_shlyah_upts.html (дата звернення: 13.05.2023)
19. Лист Патріарха Київського Філарета до Вселенського Патріарха Варфоломія. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2014. URL: https://risu.ua/list-patriarha-kijvskogo-filareta-do-vselenskogo-patriarha-varflomiya_n70489 (дата звернення: 01.05.2023).
20. Ліщина Л. Як Лавра дісталася Московському патріархату. *Уніан. Інформаційне агентство*. 2010. URL: <https://www.unian.ua/politics/384636-yak-lavra-distalasya-moskovskomu-patriarhatu.html> (дата звернення: 17.05.2023).
21. Майдан і Церква: Хроніка подій та експертна оцінка / ред.: Л. О. Филипович, О. В. Горкуші. Київ: Саміт-Книга, 2014. 656 с.
22. На Черкащині батюшка «УПЦ МП» наскаржився у прокуратуру на парафіян за перехід у ПЦУ. Тих викликали на допит. *TEXTY.org.ua*. 2020. URL: <https://texty.org.ua/fragments/102478/na-cherkashyni-batyushka-upc-mp-naskarzhyvsya-u-prokuraturu-na-parafiyany-za-perehid-v-pcu-tyh-vyklykaly-na-dopyt/> (дата звернення: 14.05.2023)
23. Одеський митрополит Агафангел заявляє про підтримку Януковича. *Уніан. Інформаційне агентство*. 2009.

- URL: <https://religions.unian.ua/orthodoxy/269018-odeskiy-mitropolit-agafangel-zayavlyae-pro-pidtrimku-yanukovicha.html> (дата звернення: 02.05.2023).
24. Перелом. Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 802 с.
25. Піняжко Н. Роль духовенства УГКЦ у революції гідності 2013-2014 років : автореф. диплом. URL: <http://dds.edu.ua/en/publications/publications/diploma-dissertations/2018/2019-pinyazhko-nazar.html> (дата звернення: 06.05.2023).
26. Православна Церква України: шлях крізь віки. *Православна Церква України*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/> (дата звернення: 25.04.2023)
27. Працював на Росію: СБУ викрила митрополита УПЦ МП на Вінниччині (фото). *TEXTY.org.ua*. 2022. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107965/pracyuvav-na-rosiyu-sbu-vykryla-mytropolyta-upc-mp-na-vinnychchyni-foto/> (дата звернення: 17.05.2023).
28. Роль і місце православних церков на Майдані. *Антикор*. 2020. URL: <https://antikor.com.ua/articles/423000-rolj-i-mistse-pravoslavnih-tserkov-na-majdani> (дата звернення: 08.05.2023).
29. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
30. Трегуб Г. Всеправославний собор. Сила прецеденту. *Український Тиждень*, 2016. URL: <https://tyzhden.ua/vsepravoslavnyj-sobor-syla-pretsedentu/> (дата звернення: 20.04.2023).
31. ТСН. «Безбожники» і «конфесія мерців»! Затримали священника УПЦ МП. 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/shorts/ucyocWFe_Lk (дата звернення: 17.05.2023).
32. ТСН. Священники зламали ніс! Попи Московського патріархату жорстоко побили військового, 2023. *YouTube*. URL:

- <https://www.youtube.com/watch?v=tCX4APhsb44> (дата звернення: 17.05.2023).
33. Турій О. Церква і вибори: уроки 2004 року. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2010. URL: https://risu.ua/cerkva-i-vibori-uroki-2004-roku_n34283 (дата звернення: 28.04.2023)
34. УПЦ і далі є частиною Російської православної церкви - висновок спецкомісії. Що це значить. *BBC NEWS Україна*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64485904> (дата звернення: 14.05.2023)
35. Чубарко В. В. Роль церкви в подіях майдану: на матеріалах інтерв'ю. *Грані*. 2015. Т. 18, № 5. С. 6–11. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/195/181> (дата звернення: 08.05.2023).
36. Шумило С. «Православний шахідизм» та неоязичницька теологія війни московського патріарха Кирила. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kyrylo-hundyayev-ruskyu-myr-ideolohiya-viynu/32054793.html> (дата звернення: 02.05.2023).
37. Яремчук В. Д. Російська Православна Церква в інформаційно-пропагандистському конструкті політики РФ щодо України на сучасному етапі. Наукові записки *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 3 (77). 247-273 с.
38. Яремчук В. РПЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації. Способи і форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній деструкції. *Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналіт. доп.* Київ, 2015. 123–160 с.
39. ВІНУS Info. Перевертні у рясах: як священники УПЦ, які «здавали» українців, продовжують проповідувати, 2023. *YouTube*. URL:

- https://www.youtube.com/watch?v=POB-rsIL_wU (дата звернення: 17.05.2023).
40. «Русская церковь благословила нас на ту войну, которую мы ведем», – лидер террористов Губарев. Видео. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 2014. URL: http://censor.net.ua/video_news/289527/russkaya_tserkov_blagosloвила_nas_na_tu_voyinu_kotoruyu_my_vedem_lider_terroristov_gubarev_video (дата звернення: 15.05.2023).
41. Бондаренко В. «Украинство» как психологическое явление. *Русская народная линия*. URL: https://ruskline.ru/analitika/2014/03/26/ukrainstvo_kak_psihologicheskoe_yavlenie/ (дата звернення: 10.05.2023).
42. Взаимодействие Церкви и государства стало шире, отметил Путин. *РИА Новости*. URL: <https://ria.ru/20120415/626596429.html> (дата звернення: 09.05.2023).
43. Владимир Путин: «Под Вашим председательством Русская Православная Церковь значительно расширила пространство социального служения». *Русская народная линия*. URL: https://ruskline.ru/news_rl/2012/02/02/vladimir_putin_pod_vashim_predstoyatelstvom_russkayapravoslavnaya_cerkov_znachitelno_rasshirila_prostranstvo_socialnogo_sluzhen/ (дата звернення: 10.05.2023).
44. Всеукраинский православный форум «За мир в Украине» (14–15 ноября, г. Киев). *Союз православных женщин*. 2014. URL: <http://xn--80aafbpfcowwcbdbmqnh4f3dsb6c.xn--p1ai/news/1416302944> (дата звернення: 15.05.2023).
45. Глава УПЦ КП: убийства мирных жителей Донбасса не нарушают божью заповедь. *Vesti.ru*. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2452727> (дата звернення: 10.05.2023).
46. Голос Америки. Многие священники РПЦ восторгались этой войной. 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/shorts/SuhzXKKDs0M> (дата звернення: 17.05.2023).

47. Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай». *Президент России*. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/19243> (дата звернения: 10.05.2023).
48. Лавров подтверждает слова Путина "Украина - это даже не государство". *Уніан. Інформаційне агентство*. 2008. URL: <https://www.unian.net/politics/108652-lavrov-podtverjdaet-slova-putina-ukraina-eto-daje-ne-gosudarstvo.html> (дата звернения: 12.05.2023).
49. Митрополит Волгоградский вошел в предвыборный штаб Путина. *Росбалт*. 2012. URL: <https://www.rosbalt.ru/politrally/2012/02/09/943648.html> (дата звернения: 11.05.2023).
50. Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к полноте Русской Православной Церкви в связи с событиями на Украине. *Официальный сайт Московского Патриархата*. 2014. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3575247.html> (дата звернения: 05.05.2023).
51. Патриарх Кирилл едет на Украину не как гость, а как хозяин. *Новый регион*. 2010. URL: <http://www.nr2.ru/odessa/241569.html> (дата звернения: 10.05.2023).
52. Патриарх Кирилл назвал распад СССР крушением исторической России. *Взгляд*. 2011. URL: <https://vz.ru/news/2011/11/11/537962.html> (дата звернения: 10.05.2023).
53. Подписано соглашение о сотрудничестве между Главным управлением МВД России по Ростовской области и Донской митрополией. Патриархия.ua. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3163370.html> (дата звернения: 08.05.2023).
54. Православие в цифрах: сколько храмов и духовных организаций у РПЦ? *Грош Блог*. 2019. URL: <https://grosh-blog.ru/pravoslavie-v-cifrah-skolko-v-hramov-i-duhovnyh-organizacij-u-rpc/> (дата звернения: 10.05.2023).
55. Православная Церковь Молдовы. *Православная Церковь Молдовы*. URL: <https://ru.mitropolia.md> (дата звернения: 10.05.2023).

56. Путин разрушает стену между религией и народом. URL: <https://www.pravda.ru/society/862117-putin-razrushit-stenu-mezhdu-religiei-i-narodom/> (дата звернения: 09.05.2023).
57. Россияне решили, кто им враги. *Левада-Центр: От мнений – к пониманию*. URL: <https://www.levada.ru/2016/06/02/rossiyane-reshili-kto-im-vragi/> (дата звернения: 10.05.2023).
58. Святейший Патриарх Кирилл и иерархи Русской Православной Церкви приняли участие во встрече председателя Правительства РФ В.В. Путина с руководителями традиционных религиозных общин России: новость ОБЦС. *Отдел внешних церковных связей. Московского Патриархата*. URL: <http://www.mospat.ru/ru/2012/02/09/news57962/> (дата звернения: 10.05.2023).
59. Священник УПЦ МП освятил памятник защитникам «Луганской республики». *Vlasti.net*. 2015. URL: <http://vlasti.net/news/222590> (дата звернения: 15.05.2023).
60. Смолин М. Б. «Украина» – не Россия, «Украина» – это болезнь». *Золотой Лев*. №77-78. URL: http://www.zlev.ru/77_33.html (дата звернения: 10.05.2023).
61. Церковь и МВД будут совместно бороться с терроризмом. 2004. URL: <https://lenta.ru/news/2004/11/18/church/> (дата звернения: 09.05.2023).
62. NewsBlock Ukraine. Священники-сепаратисты: УПЦ Московского патриархата о терроризме в рясах, 2014. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=juSccipJJZA> (дата звернения: 14.05.2023).
63. Tymchuk D. И еще раз о провокациях УПЦ МП. Манипуляции на вере со стороны Москвы. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/923399574455365> (дата звернения: 18.05.2023).
64. Adamsky D. *Russian Nuclear Orthodoxy: religion, politics, and strategy*. Stanford: Stanford University Press, 2019. 376 p.

65. Baluk W., Doroshko, M. The role of the Russian Orthodox Church in the context of the Russian-Ukrainian armed conflict. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. 2022, T. 56, № 3, 121–140 p.
66. Clark E., Vovk D. Religion during the Russian-Ukrainian conflict. London: Routledge, 2019. 248 p.
67. James Sherr J., Kullamaa K. The Russian Orthodox Church: Faith, Power And Conquest: report. Estonia: *International Centre for Defence and Security*, 2019. 39 p.
68. Religion as the Instrument of Russian Foreign Policy towards Neighboring Countries (Georgia, Latvia, Ukraine) / T. Pkhaladze et al.; ed. by T. Pkhaladze. Tbilisi: International Centre for Geopolitical Studies, 2012. 115 p.
69. The Humanitarian Dimension of Russian Foreign Policy Toward. Georgia, Moldova, Ukraine and the Baltic States / ed. by G. Pelnens. Riga, 2009. 360 p.
70. Le Bon G. Psychologia. Rozwój narodów, Warszawa: Nowy Sącz, 1999. 139 p.
71. Radziszewska-Szczepaniak D. Spór o relacje między polityką i religią. Perspektywa filozoficzna. *Nurt SVD*. 2017. Vol. 2. P. 257–269.
72. Ο ΝΙΓΗΡΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΝ ΟΔΗΣΣΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟ. *ΦΩΣ ΦΑΝΑΡΙΟΥ*. 2019. URL: https://fanarion.blogspot.com/2019/11/blog-post_25.html (дата звернення: 22.04.2023).
73. ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΝΟΔΟ. *Holy and Great Council*. 2016. URL: <https://www.holycouncil.org/opening-archbishop-chrysostomos?inheritRedirect=true&redirect=%2Fdocuments> (дата звернення: 22.04.2023).